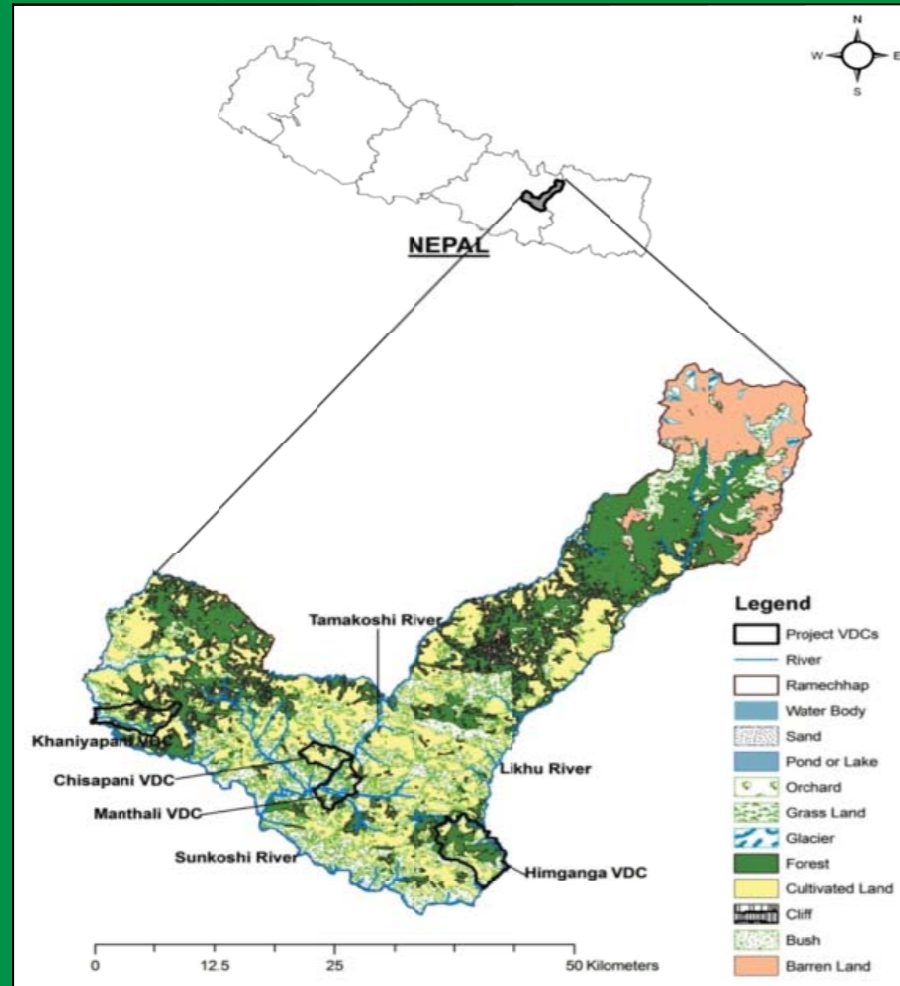

जलवायु परिवर्तन स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना
मन्थली गाउँ विकास समिति

रामेछाप

२०७१

जलवायु परिवर्तन स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना

मन्थली गाउँ विकास समिति

रामेछाप

प्रकाशकको तर्फबाट

रिसोर्सेस हिमालय फाउण्डेसनले USAID-CCRD को Climber Scientist Small Research Grant सहयोग कार्यक्रम अन्तर्गत रामेछाप जिल्लाको चार गाउँ विकास समितिमा Building Climate Resilience of Mountain People in Nepal परियोजना सञ्चालन गरेको थियो । सो परियोजना जिल्लाका हिमगंगा, मन्थली, चिसापानी र खनियापानी गाविसहरुमा सञ्चालन भएका थिए । यो परियोजना नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरु, गैरसरकारी संस्था, समुदायमा आधारित विकास संस्था, जिविस रामेछाप, रामेछाप जिल्लामा रहेका सरकारी निकायहरु समेतको सहयोगमा सञ्चालन गरिएको थियो ।

परियोजना सञ्चालन गर्ने क्रममा स्थलगत कार्यक्रमहरु सन् २०१३ को मार्चदेखि सुरु गरिएको थियो । परियोजनाका मुख्य उद्देश्य स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना (LAPA) निर्माणको प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्नु र अत्यावश्यक तथा मीतव्ययी अनुकूलनका उपायहरु पहिल्याउनु सघाउनु रहेको थियो । उक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि चार गाविसमा ३६ वटा लक्षित समूहबीच बृहत छलफल तथा अन्तरक्रिया गराइएको थियो । सो क्रममा स्थानीय समुदायको जलवायु परिवर्तनसँग जुध्न सक्ने अनुकूलन क्षमताको विषयमा पनि छलफल गरिएको थियो । यस्तै समुदायको जलवायु समानुकूलित हुने क्षमता अभिवृद्धिका लागि अनुकूलनका विकल्पहरु पहिचान गर्नु पनि परियोजनाको उद्देश्य रहेको थियो । सो उद्देश्य प्राप्त गर्न परियोजना सफल भयो या भएन प्रस्तुत पुस्तकको अध्ययनबाट आँकलन गर्नु हुनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

परियोजना सञ्चालनका क्रममा विश्वविद्यालयमा स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत चारजना युवा अनुसन्धानकर्मी संलग्न थिए, ती मध्ये तीनजना रामेछाप जिल्लाकै थिए । ती चार गाविसमा गरिएको अध्ययन अनुसन्धानको आधारमा उहाँहरुले एमएस्सी शोध ग्रन्थ तयार गर्नु भएको छ ।

परियोजना सञ्चालनमा सहयोग गर्नु हुने परियोजना निर्देशक समिति अध्यक्ष एवं संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयका सहसचिव श्री रेशमीराज पाण्डे, विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयका लव बहादुर केसी, जिविस रामेछाप र रामेछाप जिल्लाका सरकारी निकायहरु विशेष धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । यस्तै गाविस सचिव, सामाजिक परिचालक, परियोजना जिल्ला सहयोग समितिका अध्यक्ष एवं स्थानीय विकास अधिकारी श्री नारायण मैनाली र सहयोग समितिका सम्पूर्ण महानुभावहरुप्रति फाउण्डेसन आभारी रहेको छ ।

त्यस्तै, अन्तराष्ट्रिय परामर्शदाता जेसिका दातोर बर्सिला र हिरोमी इनागाकी, राष्ट्रिय परामर्शदाता डा. दीपक रिजाल र दीपक पौडेललाई धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यस्तै परियोजनाबाट आयोजित केन्द्रीय कार्यशालाका प्रमुख अतिथि, कार्यक्रम अध्यक्ष, आमन्त्रित कमेन्टेटर सबैलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

अन्तमा USAID-CCRD जसले परियोजना सञ्चालन गर्न फाउण्डेसनलाई अनुदान सहयोग गर्‍यो उक्त संस्थालाई पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

परियोजना टीमका तर्फबाट

डा. दिनेशराज भुजु

टीम लिडर

परियोजना निर्देशक समिति

जिम्मेवारी	नाम	पद	कार्यालय
अध्यक्ष	श्री रेश्मीराज पाण्डे	सहसचिव	संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
सदस्य	श्री लव बहादुर केसी	उपसचिव	विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय
सदस्य	श्री नारायण मैनाली	स्थानीय विकास अधिकारी	जिल्ला विकास समिति, रामेछाप
सदस्य	श्री अनिता श्रेष्ठ	विद्यावारिधी विद्यार्थी	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
सदस्य	डा. दिनेशराज भुजु	टोली प्रमुख	सीसीआरडी परियोजना, रिसोर्सेस हिमालय फाउण्डेसन
सदस्य सचिव	श्री धन बहादुर श्रेष्ठ	सह टोली प्रमुख	सीसीआरडी परियोजना, रिसोर्सेस हिमालय फाउण्डेसन

जिल्ला सहयोग समिति

जिम्मेवारी	नाम	कार्यालय
अध्यक्ष	श्री नारायण मैनाली	स्थानीय विकास अधिकारी, जिल्ला विकास समिति, रामेछाप
सदस्य	प्रतिनिधि	जिल्ला वन कार्यालय, रामेछाप
सदस्य	प्रतिनिधि	जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रामेछाप
सदस्य	प्रतिनिधि	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, रामेछाप
सदस्य	प्रतिनिधि	जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, रामेछाप
सदस्य	प्रतिनिधि	जिल्ला जल प्रकोप उत्पन्न व्यवस्थापन कार्यालय, रामेछाप
सदस्य	प्रतिनिधि	नेपाल पत्रकार महासंघ
सदस्य	प्रतिनिधि	सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ
सदस्य	प्रतिनिधि	गैरसरकारी संस्था महासंघ
सदस्य	प्रतिनिधि	जिल्ला महिला विकास कार्यालय
सदस्य सचिव	श्री दीपक सुवेदी	कार्यक्रम अधिकृत, जिल्ला विकास समिति, रामेछाप

परियोजना टोली

जिम्मेवारी	नाम
टोली प्रमुख	डा. दिनेशराज भुजु
सह टोली प्रमुख	श्री धन बहादुर श्रेष्ठ
जिआईएस/आरएस एनालिस्ट	श्री जनार्दन मैनाली
परियोजना प्रशासक	श्री अनुज प्रधान
अनुसन्धान एसोसियट	श्री राजु जाति
अनुसन्धान एसोसियट	श्री प्रसिध योजन
अनुसन्धान सहायक	श्री उमेश अधिकारी
अनुसन्धान विद्यार्थी	सुश्री मीना बोहरा
अनुसन्धान विद्यार्थी	सुश्री कमला श्रेष्ठ
अनुसन्धान विद्यार्थी	श्री भरत खड्का
अनुसन्धान विद्यार्थी	श्री मोहन सिंह रानामगर

मन्तव्य

नेपाल जलवायु परिवर्तनको अति जोखिमयुक्त मुलुक हो । यो विश्वको चौथो जलवायु अति संकटासन्न मुलुकमा पर्दछ । यसै सन्दर्भमा नेपालको राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम अन्तर्गत गरिएको अध्ययन अनुसार रामेछाप जिल्ला एक अति संकटासन्न जिल्ला भएको पाइएको छ । सुख्खाग्रस्त क्षेत्रहरु, आर्थिक क्षमता कमजोर, जलवायु संवेदनशील, कृषि, जंगल तथा पशुपालनमा आस्रित जनसंख्याको बाहुल्यता, तामाकोशी नदीमा हिमताल फुटेर आउने बाढीको त्रास आदि कारणहरुले गर्दा यो जिल्लालाई जलवायु परिवर्तनको कारणले उच्च जोखिमयुक्त जिल्लाको रुपमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

जिल्ला विकास समिति रामेछापले गरेको एक अध्ययनले यस जिल्लाका दक्षिणी भेगका १८ गाविसहरुलाई सुख्खाग्रस्त क्षेत्रको रुपमा वर्गीकरण गरेको छ । स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना (LAPA) निर्माणको मुख्य उद्देश्य भनेको अत्यावश्यक तथा मीतव्ययी अनुकूलनका उपायहरु पहिल्याउनु हो । यो प्रक्रियामा वर्तमान तथा पहिलेको जलवायुको अवस्था तथा त्यसले समुदायमा पारेको असरहरुको विश्लेषण गरिन्छ । स्थानीय समुदायको जलवायु परिवर्तनसँग जुध्न सक्ने अनुकूलन क्षमताको पनि अध्ययन गरिन्छ । यसले जलवायु परिवर्तनको कारणले अति संकटासन्न समुदाय तथा घरधुरीको पहिचान गर्न सघाउँछ । सबैभन्दा महत्वपूर्णरुपमा यसले अनुकूलनका उपायहरु पहिचान गरी समुदायलाई जलवायु समानुकुलित हुन सघाउने अपेक्षा गरिन्छ ।

यी सबै तथ्यहरुलाई मनन् गर्दै रिसोर्सेस हिमालय फाउण्डेसनको प्राविधिक सहयोगमा यस गाविसको स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना निर्माण गरिएको छ । यस कार्ययोजनालाई कार्यान्वयन गर्न सबै पक्षको सहयोग रहने अपेक्षा गरिएको छ । यस प्रक्रियामा सहजीकरण गर्ने रिसोर्सेस हिमालय फाउण्डेसन तथा यस प्रक्रियामा संलग्न जिल्ला विकास समिति र गाविसका सबैलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

रेश्मीराज पाण्डे

परियोजना निर्देशक समिति अध्यक्ष

सहसचिव, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

नेपाल सरकार

शब्द संक्षेप

गाविस	गाउँ विकास समिति
जिविस	जिल्ला विकास समिति
गैसस	गैर सरकारी संस्था
जिकृविका	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय
बैऊप्रके	वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र
जिप्राका	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय
जिखापाका	जिल्ला खानेपानी कार्यालय
जिसिका	जिल्ला सिंचाई कार्यालय
नेविप्रा	नेपाल विद्युत प्राधिकरण
जिभूसंका	जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय
जिशिका	जिल्ला शिक्षा कार्यालय

विषय-सूची

खण्ड एक: पृष्ठभूमि	१
१.१ स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजनाको औचित्य तथा महत्व	१
१.२ स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना निर्माणका उद्देश्यहरु	१
१.३ स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजनाका सीमाहरु	१
१.४ स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना तर्जुमा विधि	२
खण्ड दुई: गाउँ विकास समितिको परिचय	३
२.१ अवस्थिति	३
२.२ हावापानी	४
२.३ जनसांख्यिक स्थिति	४
२.४ पेशा	५
२.५ साक्षरता	५
२.६ आर्थिक स्थिति	५
२.७ खाद्य सुरक्षा	५
२.८ भौतिक पूर्वाधार	६
२.८.१ शैक्षिक पूर्वाधार	६
२.८.२ विद्युत तथा बत्तीका स्रोतहरु	६
२.८.३ सडक	६
२.८.४ सञ्चार	६
२.९ प्राकृतिक स्रोतहरु	७
२.९.१ जंगल	७
२.९.२ जलस्रोत	७
२.९.३ भूउपयोग	७
खण्ड तीन: जलवायु संकटासन्नता विश्लेषण	८
३.१ जलवायु परिवर्तन सम्मुखता	८
३.१.१ मौसममा परिवर्तन	८
३.१.२ जनजीविकाका साधनहरुमा परिवर्तन	८
३.१.३ सम्मुखताका विभिन्न सूचकहरुको प्राथमिकीकरण	९
३.१.४ गाविसस्तरीय प्रकोप स्तरीकरण	१२
३.१.५ प्रकोप नक्साङ्कन	१२
३.२ जलवायु संवेदनशीलता मूल्याङ्कन	१३
३.२.१ सुख्खाको असरहरु	१३
३.३ अनुकूलन क्षमता	१५
३.३.१ प्राकृतिक स्रोतको उपलब्धता	१५
३.३.२ भौतिक स्रोतको उपलब्धता	१५

३.३.३ मानवीय तथा सामाजिक स्रोत	१५
३.३.४ आर्थिक स्रोत	१५
३.४ जलवायु परिवर्तन संकटासन्नता	१६
खण्ड चार: अनुकूलन योजना.....	१८
खण्ड पाँच: अनुकूलन कार्ययोजना समायोजन, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन	२३
५.१ स्थानीय योजना प्रक्रियामा अनुकूलन कार्ययोजनाको समायोजन	२३
५.२ अनुकूलन कार्ययोजनाको कार्यान्वयन	२३
५.३ अनुकूलन कार्ययोजना कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन.....	२४
५.४ समुदायको अनुकूलन सेवामा पहुँचको प्रक्रिया.....	२५
५.५ भूमिका र उत्तरदायित्व बाँडफाँड	२५
५.६ क्षमता अभिवृद्धि	२६
खण्ड छः सन्दर्भ-सामग्री.....	२८
खण्ड सात: अनुसूचीहरु.....	२९

पृष्ठभूमि

१.१ स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजनाको औचित्य तथा महत्व

नेपाल जलवायु परिवर्तनको अति जोखिमयुक्त मुलुक हो । यो विश्वको चौथो जलवायु अति संकटासन्न मुलुक हो । यसै सन्दर्भमा नेपालको राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम अन्तर्गत गरिएको अध्ययन अनुसार रामेछाप जिल्ला एक अति संकटासन्न जिल्ला भएको पाइएको छ (NAPA Mapping 2010) । सुर्खवाग्रस्त क्षेत्रहरू, आर्थिक क्षमता कमजोर, जलवायु संवेदनशीलता, कृषि, जंगल तथा पशुपालनमा आश्रित जनसंख्याको बाहुल्यता, तामाकोशी नदीमा हिमताल फुटेर आउने बाढीको त्रास आदि कारणहरूले गर्दा यो जिल्लालाई जलवायु परिवर्तनको कारणले उच्च जोखिमयुक्त जिल्लाको रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

जिल्ला विकास समिति रामेछापले गरेको एक अध्ययनले पनि यस जिल्लाका दक्षिणी भेगका १८ गाविसहरूलाई सुर्खवाग्रस्त क्षेत्रको रूपमा वर्गीकरण गरेको छ । मन्थली गाविस पनि यसै क्षेत्रको एक गाविस हो । सदरमुकामको रूपमा रहेको भए पनि यो गाविसका आफ्नै किसिमका समस्याहरू छन् । यसै सन्दर्भमा यस गाविसको जलवायु संकटासन्नता विश्लेषण तथा अनुकूलन कार्ययोजना निर्माणको काम भएको छ । स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना निर्माणको मुख्य उद्देश्य भनेको अत्यावश्यक तथा मीतव्ययी अनुकूलनका उपायहरू पहिल्याउनु हो । यो प्रक्रियामा वर्तमान तथा पहिलेको जलवायुको अवस्था तथा त्यसले समुदायमा पारेको असरहरूको विश्लेषण गरिन्छ । स्थानीय समुदायको जलवायु परिवर्तनसँग जुध्न सक्ने अनुकूलन क्षमताको पनि अध्ययन गरिन्छ । यसले जलवायु परिवर्तनको कारणले अति संकटासन्न समुदाय तथा घरधुरीको पहिचान गर्न सघाउँछ । सबैभन्दा महत्वपूर्णरूपमा यसले अनुकूलनका उपायहरू पहिचानगरी समुदायलाई जलवायु समानुकूलित हुन सघाउँछ ।

यी सबै तथ्यहरूलाई मनन् गर्दै रिसोर्सेस हिमालय फाउण्डेशनले जिविस रामेछाप तथा मन्थली गाविससँगको सहकार्यमा यस गाविसको स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना निर्माणको प्रक्रियालाई सहजीकरण गरेको छ । यसैको नतिजास्वरूप प्रस्तुत लापा पुस्तिका तयार गरिएको हो ।

१.२ स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना निर्माणका उद्देश्यहरू

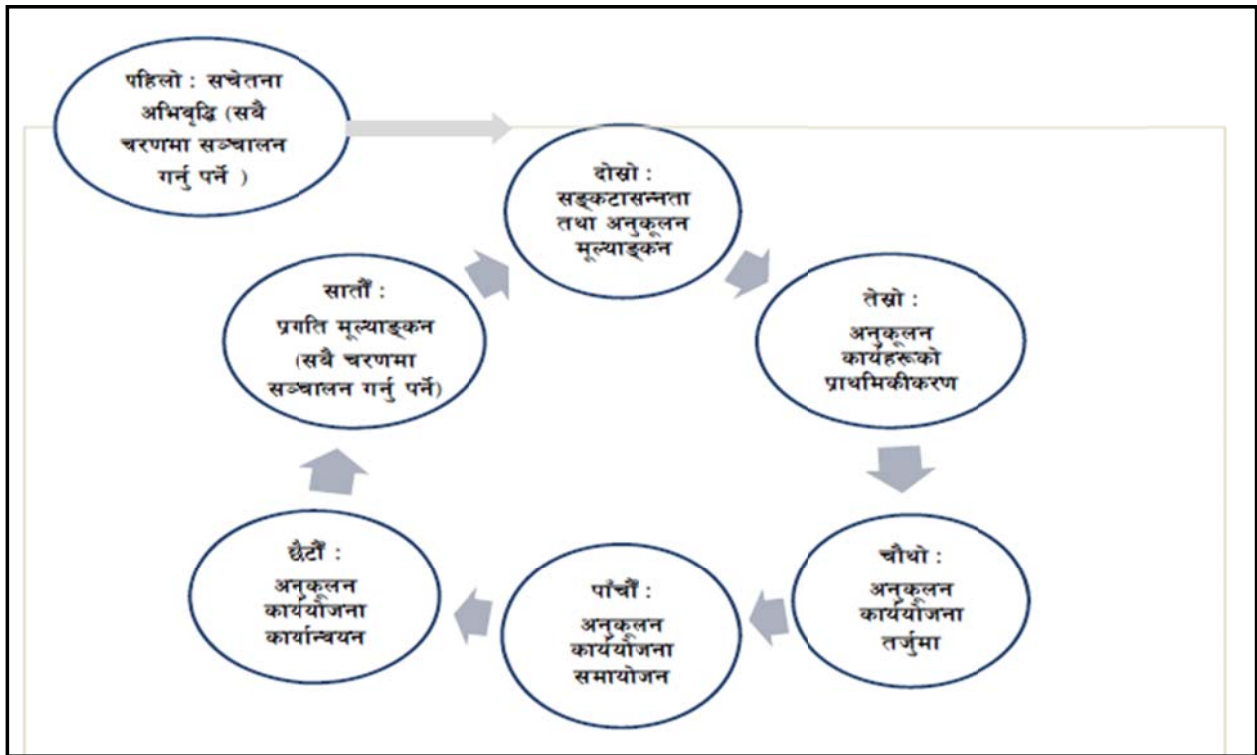
१. वर्तमान तथा विगतको जलवायु परिस्थितिको आँकलन गरी तिनीहरूको स्थानीय समुदायसँगको सम्बन्ध बारे जानकारी लिने,
२. स्थानीय समुदायमा परेको जलवायु परिवर्तनको असरहरूको मूल्याङ्कन गर्ने,
३. स्थानीय समुदायको अनुकूलन क्षमता पत्ता लगाउने,
४. अतिसंकटासन्न समुदाय तथा घरधुरीहरूको पहिचान गर्ने, तथा
५. सही अनुकूलनका विकल्पहरू पहिचानगरी समुदायको जलवायु समानुकूलित हुने क्षमताको अभिवृद्धि गर्ने ।

१.३ स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजनाका सीमाहरू

१. जलवायु सम्मुखता तथा संवेदनशीलता स्थानीय वासिन्दाको भनाईको आधारमा मात्र मूल्याङ्कन गरिएको छ ।
२. यो प्रक्रियामा प्रस्तुत नतिजाहरू सामुहिक छलफलमा मात्र आधारित छन् । घरधुरी तहको तथ्याङ्क अनुकूलन क्षमता निर्धारण प्रक्रियामा मात्र प्रयोग गरिएको छ ।
३. यो पुस्तिका लगभग एक वर्षको समयको अध्ययनमा मात्र आधारित भएर निर्माण गरिएको छ ।
४. प्रस्तावित अनुकूलन योजनाको विस्तृत विवरण तयार गरिएको छैन ।
५. प्रस्तावित बजेटहरू सामुहिक छलफलबाट तयार गरिएको लागत अनुमान मात्र हुन् ।

१.४ स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना तर्जुमा विधि

यस गाविसको स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना निर्माण प्रक्रियामा नेपाल सरकारले तर्जुमा गरेको कार्यविधि प्रयोग गरिएको छ । उक्त विधि अनुरूप सर्वप्रथम जिल्लास्तरमा जिल्ला विकास समितिको समन्वयमा जिल्लाका सबै सरोकारवाला निकायसँग जलवायु परिवर्तनका असरहरू तथा अनुकूलन कार्ययोजना निर्माण सम्बन्धी छलफल सञ्चालन भयो । त्यसैगरी गाविसस्तरमा गाविस सचिव, राजनितिक दलका प्रतिनिधि, वडा नागरिक मञ्चका प्रतिनिधि तथा अन्य स्थानीय वासिन्दासँग जलवायु परिवर्तनको बारेमा छलफल चलाउने कार्य भयो । त्यसपछि, प्रत्येक वडामा वडा नागरिक मञ्चको संयोजनमा स्थानीय वासिन्दाको भेलागरी सहभागितामूलक विश्लेषण विधि प्रयोग गरेर प्रत्येक वडामा जलवायु परिवर्तनको अवस्था (सम्मुखता), जलवायु परिवर्तनका असरहरू (संकटासन्नता) तथा स्थानीय समुदायको जलवायु परिवर्तनसँग जुध्ने क्षमता (अनुकूलन क्षमता) सम्बन्धी जानकारीहरू संकलन गरियो । त्यसैगरी उच्च अनुकूलन क्षमता हासिल गर्न स्थानीय समुदायले लागु गर्नु पर्ने योजनाहरू पनि संकलन गरियो । ती योजनाहरूलाई गाविस भेलामा प्रस्तुत गरी योजनाहरूलाई प्राथमिकीकरण गर्ने कार्य गरियो । अन्त्यमा सम्पूर्ण योजनाहरूको लागत अनुमान सहितको विस्तृत योजना तालिका निर्माण गरियो ।

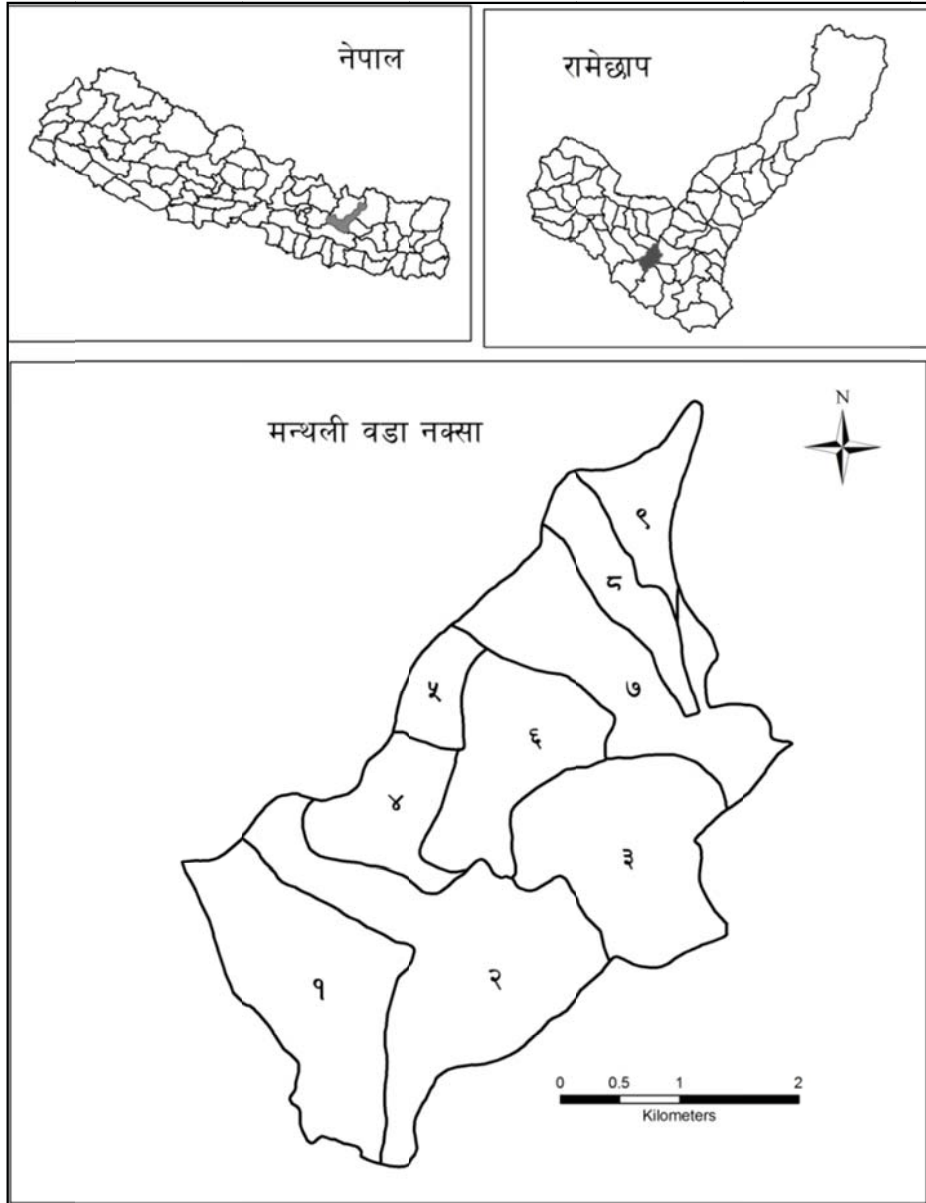
चित्र १: अनुकूलन कार्ययोजना निर्माणका चरणहरू

खण्ड दुई

गाउँ विकास समिति परिचय

२.१ अवस्थिति

मन्थली गाविस रामेछाप जिल्लाको जिल्ला सदरमुकाम हो । यो गाविस तामाकोशी नदीको काखमा अवस्थित छ । यो गाविसको जम्मा क्षेत्रफल १४.५२ वर्गकिलोमिटर छ । विश्व मानचित्रमा यस गाविस २७ डिग्री २१ मिनेट ४५.९७ सेकेण्ड उत्तरदेखि २७ डिग्री २५ मिनेट १४.७७२ सेकेण्ड उत्तर अक्षांश तथा ८६ डिग्री ०२ मिनेट ३१.८२ सेकेण्ड पूर्व देखि ८६ डिग्री ०५ मिनेट ३६.९६ सेकेण्ड पूर्व देशान्तर भित्र पर्छ । उचाईको हिसाबले यो गाविस समुन्द्र सतहबाट लगभग ४०० मिटरदेखि १२०० मिटरसम्म फैलिएको छ । यस गाविसको पूर्वमा कठजोर तथा सुनारपानी गाविस पर्छ भने पश्चिममा तामाकोशी नदीले भटौली, तथा चिसापानी गाविसबाट छुट्याएको छ । त्यस्तै कठजोर गाविस उत्तरतिर पर्छ भने भालुवाजोर तथा रामेछाप गाविस दक्षिणतिर पर्छन ।

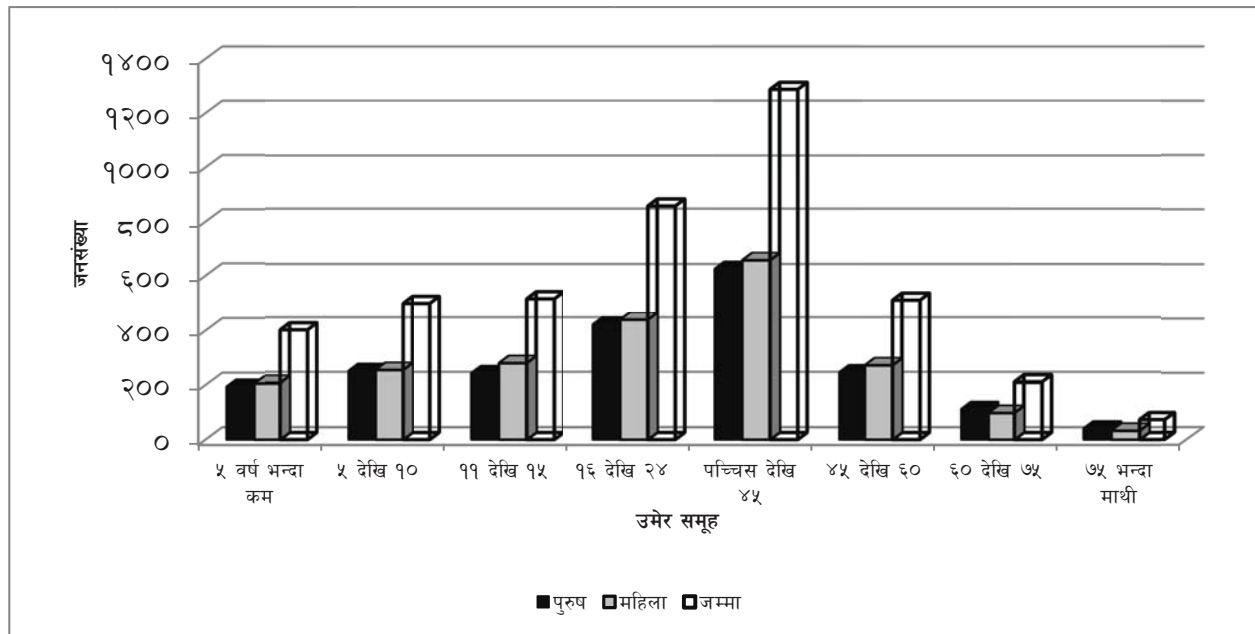
चित्र २: मन्थली गाविसको अवस्थिति

२.२ हावापानी

मन्थली गाविस समुन्द्री सतहबाट लगभग १२०० मिटरसम्म फैलिएको छ । त्यसैले यस गाविसमा उपोष्ण (Tropical) हावापानी पाइन्छ । उपोष्ण क्षेत्रमा गर्मी महिनामा ३० डिग्री सेल्सियसको औसत तथा जाडो महिनामा १५ डिग्री सेल्सियस बराबरको तापक्रम हुन्छ । नेपालका अधिकांश भूभाग जस्तै यो भूभाग पनि मनसुनी क्षेत्र हो । त्यसैले यस गाविस क्षेत्रमा लगभग ८० प्रतिशत वर्षा असार, श्रावण तथा भाद्र महिनामा हुने गर्छ ।

२.३ जनसांख्यिक स्थिति

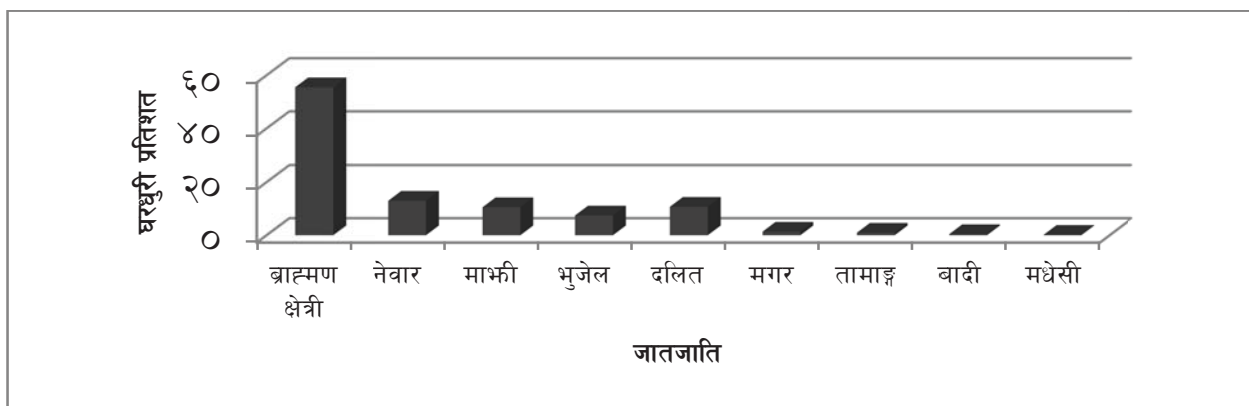
राष्ट्रिय जनगणना (२०६८) अनुसार यस गाविसको घरधुरी संख्या २,०१८ तथा जनसंख्या ७,५६९ रहेको देखिन्छ ।

चित्र ३: उमेर अनुसारको जनसंख्या विवरण, मन्थली

जातिगत जनसंख्या

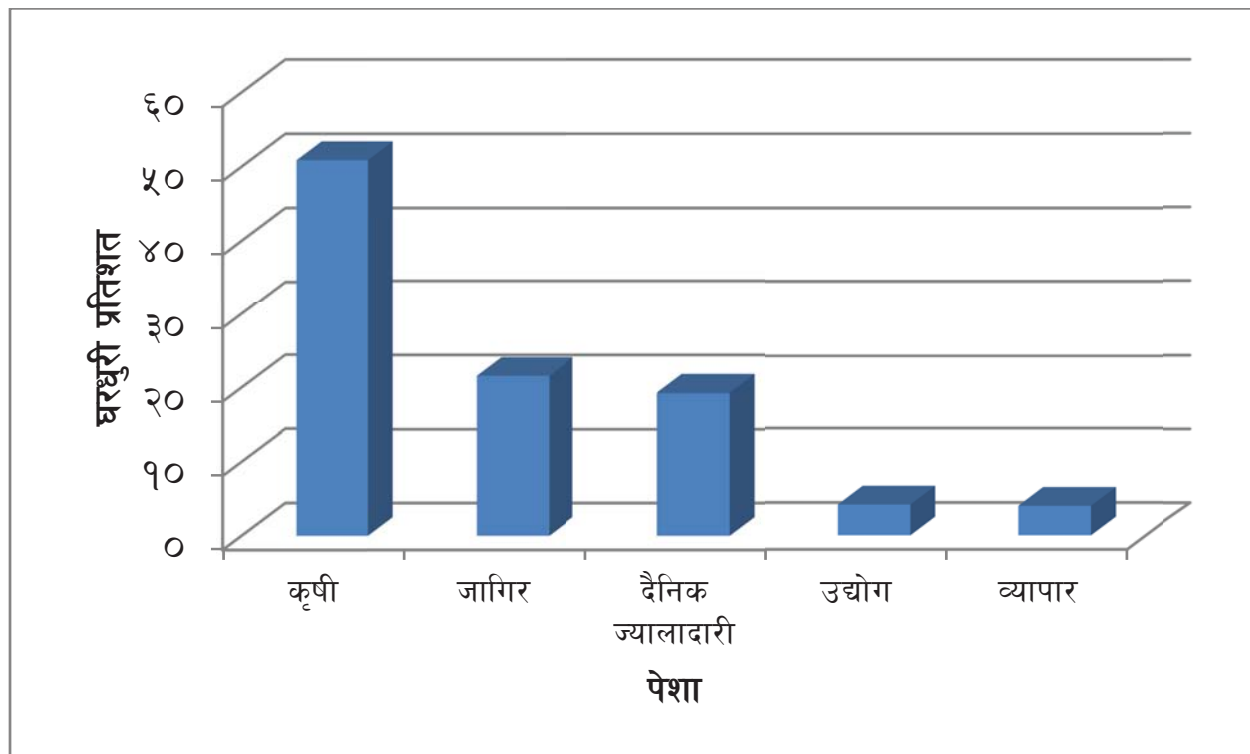
यस गाविसमा धेरै किसिमका जातजातिहरूको बसोवास भएको देखिन्छ । ब्राह्मण क्षेत्रीको अनुपात अरु जातिभन्दा बढी छ । जातिगत जनसंख्यालाई तलको चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र ४: जातजाति अनुसार घरधुरी प्रतिशत (स्रोत: गाविस पार्श्वचित्र)

२.४ पेशा

यो गाविसका करीब ५० प्रतिशत घरधुरी परम्परागत कृषि पेशामा संलग्न छन्। नोकरीमा संलग्न जनसंख्या पनि उल्लेख्य छ। पेशाको आधारमा घरधुरी संख्या तलको चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ। जिल्ला सदरमुकाम भएकोले यस गाविसमा व्यापार तथा उद्योगमा संलग्न जनसंख्या पनि उल्लेखनीय रहेको छ।

चित्र ५: पेशा अनुसार घरधुरी विवरण (स्रोत: गाविस पार्श्वचित्र)

२.५ साक्षरता

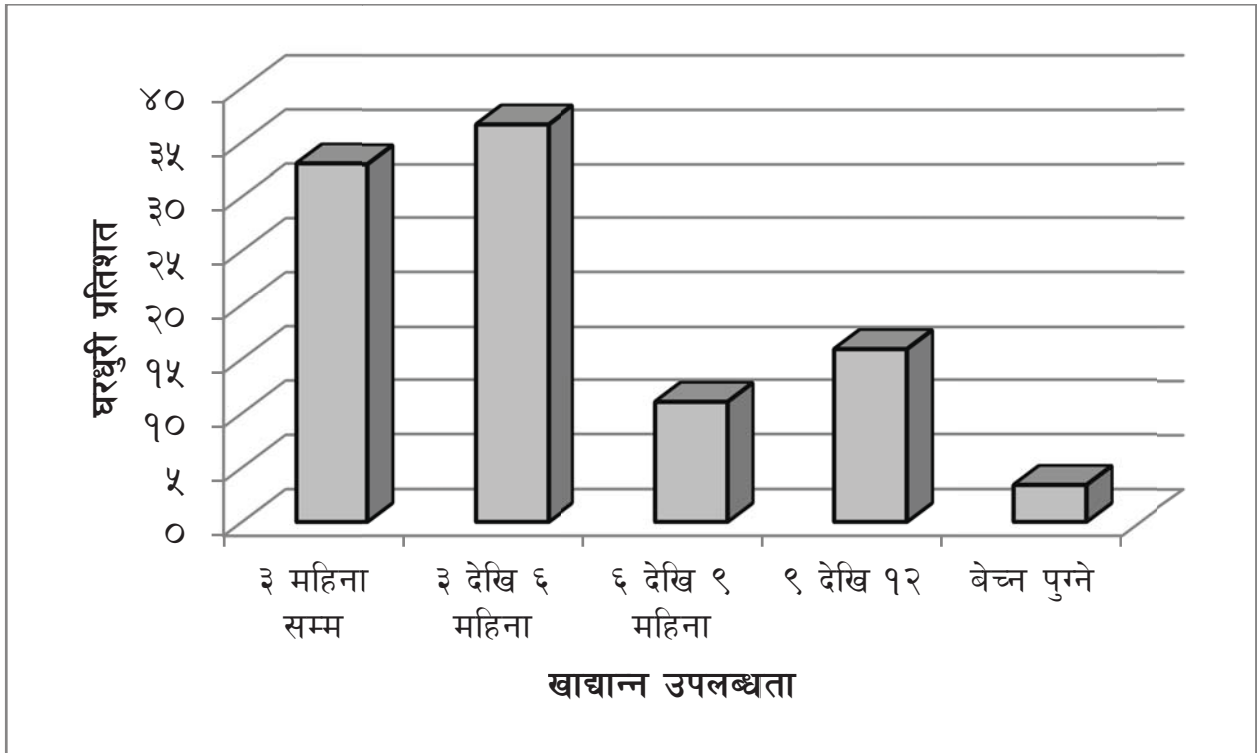
यस गाविसको साक्षरता प्रतिशत ८७ रहेको छ। पुरुष साक्षरता प्रतिशत ९४ प्रतिशत छ भने महिला साक्षरता प्रतिशत लगभग ८० प्रतिशत मात्र रहेको छ।

२.६ आर्थिक स्थिति

गाविस वस्तुस्थिति विवरण अनुसार यो गाविसको औसत व्यक्तिगत आय रु. २८,०००/- रहेको छ। गाविसको मुख्य पेशा कृषि भए पनि यसले गाविसको आम्दानीको २२ प्रतिशत मात्र योगदान दिएको छ भने जागिर तथा निवृत्तिभरणले ५३ प्रतिशत योगदान दिएको छ।

२.७ खाद्य सुरक्षा

यस गाविसका स्थानीय वासिन्दाको मुख्य पेशा कृषि भए पनि लगभग एक तिहाई घरधुरीलाई आफ्नो उत्पादनले ३ महिना पनि खान पुग्दैन। खाद्यान्न आपूर्तिको आधारमा घरधुरी संख्यालाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ।

चित्र ६: खाद्यान्न आपूर्तिको आधारमा घरधुरी विवरण (स्रोत: गाविस पार्श्वचित्र)

२.८ भौतिक पूर्वाधार

२.८.१ शैक्षिक पूर्वाधार

यस गाविसमा ११ वटा विद्यालयहरू मध्ये ५ प्राथमिक, १ निम्न माध्यमिक, १ माध्यमिक तथा १ उच्च माध्यमिक विद्यालय र ३ वटा निजी बोर्डिङ विद्यालयहरू रहेका छन् ।

२.८.२ विद्युत तथा बत्तीका स्रोतहरू

यस गाविसका अधिकांश घरहरूमा राष्ट्रिय प्रसारण लाइनबाट बिजुली बालिएको छ । यो तथ्याङ्क सम्पूर्ण घरहरूको लगभग ९४ प्रतिशत हुन आउँछ । लगभग ६ प्रतिशत घरधुरीहरू अबै पनि मट्टितेलको प्रयोग गरेर बत्ती बाल्छन् ।

२.८.३ सडक

यहाँ १२ विभिन्न सडक सेक्टरहरू छन् । यस गाविसमा सडकहरूको जम्मा लम्बाई ३५ किलोमिटर रहेको छ । जिल्ला सदरमुकाम भएकोले यो गाविस पक्की सहायक मार्गबाट राजमार्गसँग जोडिएको छ । बजारको मुख्य भेग बाहेक अन्य सडकहरू भने कच्ची छन् जहाँ हिउँद याममा मात्र सवारी सञ्चालन हुन्छ ।

२.८.४ सञ्चार

नेपालका अधिकांश भूभाग जस्तै यस गाविसका अधिकांश व्यक्तिको पहुँचमा मोबाइल फोनको सुविधा पुगेको छ । त्यस्तै टेलिभिजन, कम्प्युटर तथा इन्टरनेटको सुविधा पनि यस गाविसमा विस्तार हुँदै गएको छ ।

२.९ प्राकृतिक स्रोतहरू

२.९.१ जंगल

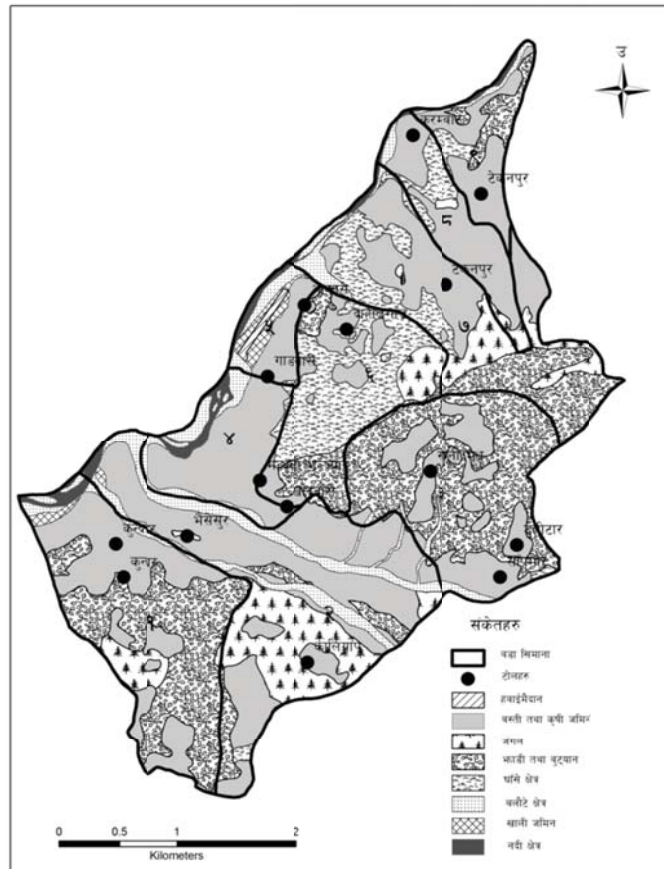
यस गाविसको ३६ प्रतिशत हिस्सा वन क्षेत्रले ढाकेको छ। अधिकांश वन क्षेत्रलाई सामुदायिक वनको रूपमा व्यवस्थापन गरिएको छ। यो गाविसमा पहाडी साल, चिलाउने तथा सल्लाको जंगल पाइन्छ।

२.९.२ जलस्रोत

यस गाविसको लगभग ६ किलोमिटर सिमाना तामाकोशी नदीले बनाएको छ। यो नदी हिमनदीबाट आएको बाह्रै महिना पानी बग्ने गर्दछ। यस गाविसमा अरु धेरै साना ठूला खोलाहरू छन्। तीमध्ये रनजोर खोला, कठजोर खोला आदिको पानी स्थानीय वासिन्दाले धेरै प्रयोग गर्छन्। यो गाविसको खोलानाला घनत्व ३.०९२ किलोमिटर प्रतिवर्ग किलोमिटर रहेको छ। यो गाविसमा धेरै प्राकृतिक पानीका मुलहरू छन् जसले यस गाविसका वासिन्दाको पानीको आवश्यकतालाई पूर्ति गरिरहेका छन्।

२.९.३ भूउपयोग

यस गाविसको १४.५३ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफल भित्र ८ विभिन्न भूउपयोगको अवस्था छ। आधारभूतरूपमा यस गाविसमा कृषि तथा बस्ती (४३.५५ प्रतिशत), जंगल (९.६ प्रतिशत), भाडी तथा बुट्यान (२६.३८ प्रतिशत), बलौटे क्षेत्र (७.१२ प्रतिशत), जल क्षेत्र (१.९४ प्रतिशत), खाली जमिन (०.९ प्रतिशत) रहेको छ। तथ्याङ्क अनुसार कृषि तथा मानव बस्तीले सबैभन्दा धेरै क्षेत्रफल ओगटेको छ। जंगलचाँहि यो गाविसमा भाडी तथा बुट्यानको रूपमा मात्र रहेको पाइन्छ। यो तथ्याङ्क सन् १९९० को भएको हुँदा अहिले शहरीकरणमा भएको वृद्धिले धेरै भूभाग सहर तथा बस्तीको रूपमा परिणत भईसकेका छन्।

चित्र ७: भूउपयोग नक्सा

खण्ड तीन

जलवायु संकटासन्नता विश्लेषण

जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कार्ययोजना निर्माण गर्नको लागि स्थानीय वासिन्दा तथा त्यहाँको भूगोलको जलवायु संकटासन्नताको मूल्याङ्कन हुनु जरुरी छ। स्थानीय वासिन्दाको जलवायु जोखिम उनीहरूको जलवायुसँगको सम्मुखता, परिवर्तित जलवायुबाट भइरहेको असर तथा उनीहरूको परिवर्तित जलवायु परिस्थितिमा अनुकूलन हुन सक्ने क्षमतामा निर्भर रहन्छ।

३.१ जलवायु परिवर्तन सम्मुखता

जलवायु परिवर्तन सम्मुखताको मूल्याङ्कनले स्थानीयस्तरमा जलवायु परिवर्तन भइरहेको छ कि छैन भन्ने जान्न सघाउँछ। यसका अलावा उक्त परिवर्तनको Magnitude तथा दर पनि मूल्याङ्कन गर्न सघाउँछ। स्थानीयस्तरमा मौसम मापन स्टेशनहरू नभए पनि स्थानीय वासिन्दाको अनुभवलाई आधार मानेर जलवायुमा भएको परिवर्तन बारे जान्न सघाउँछ। तापक्रम, वर्षा, प्रकोप आदिमा भएको परिवर्तनको कारण उनीहरूको दैनिकी तथा जनजीविकामा आएको परिवर्तनको मूल्याङ्कन गरिन्छ। अहिले ऋतुपात्रो तथा ऐतिहासिक समयरेखाको आधारमा जलवायु सम्मुखता मूल्याङ्कन गरिएको छ।

३.१.१ मौसममा परिवर्तन

तापक्रम

स्थानीय वासिन्दाको अनुसार गर्मी तथा जाडो दिनहरूको संख्यामा अहिले परिवर्तन आइरहेको छ। पहिले मध्य जेष्ठबाट मात्र सुरु हुने गर्मी अहिले जेष्ठको पहिलो हप्ताबाट सुरु भएर भाद्रको अन्त्यसम्म रहिरहन्छ भने जाडो हुने दिनहरूको संख्या भने घटिरहेको छ। पहिले मङ्सिरको पहिलो हप्तादेखि माघको दोस्रो हप्तासम्म हुने जाडोका दिनहरू अहिले पौषको अन्त्यसम्म मात्र हुने गरेको पाइएको छ।

वर्षा

रामेछापको दक्षिणी क्षेत्रमा पर्ने यस गाविस वर्षात कम हुने क्षेत्रमा पर्छ। तर अहिले आएर पानी पर्ने समयमा धेरै कमी आएको स्थानीय वासिन्दाले बताएका छन्। पहिले बैशाख देखिनै अलिअलि पानी पर्ने यस क्षेत्रमा अहिले असार श्रावण महिनामा अलिअलि मात्र परिरहेको स्थिति छ।

३.१.२ जनजीविकाका साधनहरूमा परिवर्तन

यस गाविसका वासिन्दाहरूको मुख्य पेशा अझै पनि कृषि नै रहेको छ। पछिल्लो समयमा महसुस गरिएका मौसमका घटनाहरूमा भएको परिवर्तनले कृषि कर्म पनि प्रभावित भएको छ। खेतीपाती रोप्ने तथा पाक्ने समयमा परिवर्तन भएका छन्।

मुख्य अन्नबालीहरूको कृषि चक्र

खेतीपाती र बाली लगाउने समयमा पनि अचेलभरी परिवर्तन भइरहेको छ। विशेषगरेर वर्षातको पानीले सिंचाई गर्नुपर्ने धानको बाली लगाउने तथा काट्ने समयमा परिवर्तन भएको छ। असारको दोस्रो साताबाट सुरु हुने धान रोपाईं मनसुन पछि सुरु हुने हुँदा श्रावणको पहिलो हप्ता पछि मात्र सुरु हुन्छ। त्यस्तै वर्षातको अनियमितताको कारणले मकै, कोदो लगायतका अन्न बाली रोप्ने र बाली भित्र्याउने समयमा परिवर्तन भइरहेको छ।

सूचक रुखहरु

जलवायु परिवर्तनले गर्दा विभिन्न वनस्पतिहरुको फुल फुल्ने समयमा पनि परिवर्तन भइरहेको कुरा स्थानीय वासिन्दाले बताएका छन् । विशेषगरी माथिल्लो भेगमा गुराँस र तल्लो भेगमा आँप, सिमल लगायतका रुखहरुको फुल फुल्ने समय केही हप्तादेखि केही महिनासम्म अगाडि सरेको छ ।

रोगव्याधीहरुको संक्रमण

यो गाविसका वासिन्दाहरुले बालीनाली, पशु तथा मानिसमा नयाँ रोगहरु अनुभव गरिरहेका छन् । गहुँबालीमा सिन्दुरे रोग, अन्य बालीहरुमा पुतलीको सङ्क्रमण, आँप, आरु आदि फलहरु छिटो पाक्ने समस्या, पशुहरुमा बढ्दो नाम्ले लगायतका रोगहरुको सङ्क्रमण यस गाविसका मुख्य नयाँ स्वास्थ्य समस्याहरु हुन् । पछिल्लो समयमा यस गाविसमा लामखुट्टेको मात्रामा पनि वृद्धि भएको छ । मानिसहरुमा रुघा खोकी तथा भाडापखालाको मात्रामा वृद्धि भएको छ ।

प्रकोपको समय

सुख्खा: पानी पर्ने समयमा आएको न्यूनताको कारणले गर्दा वर्षको एकाध महिनामात्र हुने सुख्खा अहिले वर्षातका केही महिना बाहेक सबै महिनामा सुख्खा व्याप्त रहन्छ । स्थानीय वासिन्दाहरुको अनुसार सुख्खाको समय पछिल्लो समयहरुमा वृद्धि भइरहेको छ । यसैकारणले खानेपानीका मुहानहरु सुकेका छन् । त्यसैले स्थानीय वासिन्दाहरु तामाकाशीको पानी तानेर गुजारा चलाइराखेका छन् । सुख्खासँगै बाढी पहिरो पनि यस गाविसको मुख्य प्रकोपहरु हुन । तर बाढी पहिरो आउने समयमा भने अचेल कम भएको छ ।

३.१.३. सम्मुखताका विभिन्न सूचकहरुको प्राथमिकीकरण

तालिका १: सम्मुखता सूचक प्राथमिकीकरण तालिका

सूचकहरु	वडा									गाविस औसत	
	१	२	३	४	५	६	७	८	९		
तापक्रम											
गर्मी दिनहरु	३	४	४	३	३	४	३	३	३	३	३.३३
जाडो दिनहरु	३	४	३	३	३	३	३	२	३	३	३.००
वर्षा											
वर्षा	३	४	३	३	३	४	३	४	३	३	३.३३
चट्याङ्ग	४		२	२		३	४	३			३.००
असिना			४					३	३		३.३३
तुसारो		३	३	२		२					२.५०
बाली पात्रो											
मकै	३	३		३		३	३	३	३		३.००

कोदो	₹	₹			₹		₹		₹	₹.६०
धान	₹	₹	₹	₹	₹	₹	₹	₹	₹	₹.११
गहुँ		₹		₹	₹		₹		₹	₹.००
सूचक रखहरु										
आँप	₹	₹			₹		₹		₹	₹.२०
सिमल			₹	₹	₹		₹			₹.२५
आँप			₹		₹	₹				₹.००
प्रकोप										
सुखा	₹	₹	₹	₹	₹	₹	₹	₹	₹	₹.२२
पहिरो		₹		₹		₹	₹			₹.७५
आगलागी							₹		₹	₹.००
औसत	₹.११	₹.०९	₹.१०	₹.७३	₹.९०	₹.१०	₹.००	₹.२५	₹.००	

समय	वैशाख	जेष्ठ	असार	श्रावण	भाद्र	आश्विन	कार्तिक	मङ्सिर	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र
गर्मी दिनहरू												
जाडो दिनहरू												
वर्षात												
हावाहुरी												
मकै												
गहुँ												
धान												
कोदो												
पहरो												
सुख्खा												
आँप												
आरु												
रुख कटहर												

तालिका २: ऋतुपात्रो

३.१.४ गाविसस्तरीय प्रकोप स्तरीकरण

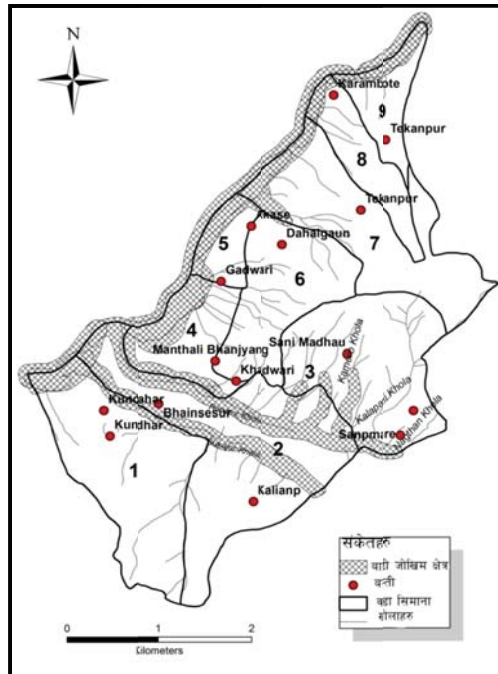
तालिका ३: गाविसस्तरीय प्रकोप स्तरीकरण तालिका

वडा नं	प्रकोपहरु				
	सुख्खा	पहिरो	बाढी	आगलागी	हावाहुरी
१	४	२	३		
२	४	३	२		
३	४	३	२		
४	४	२	३		
५	४	२	३		
६	४	२	३		
७	४	३	१	२	
८	४	२	३		
९	४	३	१	२	
जम्मा	३६	२२	२१	४	

विभिन्न वडाहरुबाट संकलन गरेको तथ्याङ्क विश्लेषणबाट यो प्रष्ट हुन्छ कि सुख्खा यो गाविसको सबैभन्दा ठूलो प्रकोप हो । त्यसपछि बाढी र पहिरोले यो गाविसमा समस्या पारिरहेको छ ।

३.१.५ प्रकोप नक्साङ्कन

प्रकोपहरुको प्राथमिकीकरण तालिकाको अनुसार सुख्खाको प्रकोप यस गाविसको लागि सबैभन्दा ठूलो समस्याको रूपमा देखिन्छ । तर यस गाविसमा अरु प्रकोपहरुको समस्या पनि छ । यस गाविसको पश्चिमी सीमा भएर बग्ने तामाकोशी नदीमा बाढी आउने त्रास सधैंभरी यस गाविसका बासिन्दाहरुलाई रहन्छ । मन्थली बजार विस्तार भएर तामाकोशी नदी किनारसम्म पुगेको परिप्रेक्ष्यमा यस नदीमा बाढी आयो भने ठूलो जनधनको क्षति हुनसक्ने देखिन्छ । रनजोर खोला पनि यो गाविसको समस्याको रूपमा रहेको छ । यो खोलाले सधैं गेग्यानहरु बोकेर बग्छ साथै छेउछाउको क्षेत्र कटान पनि गर्छ ।

चित्र ८: प्रकोप सम्भाव्यता नक्सा

३.२ जलवायु संवेदनशीलता मूल्याङ्कन

परिवर्तित जलवायुले स्थानीय समुदायको विभिन्न क्षेत्रमा पारेको असरलाई जलवायु संवेदनशीलताको रूपमा मूल्याङ्कन गरिन्छ । जलवायुले समाजका सबै क्षेत्रहरूमा एकैचोटी असर गरिरहेको हुन्छ । यस गाविसको महत्वपूर्ण जलवायुजन्य समस्याहरू भनेको सुख्खा तथा बाढी पहिरोहरू हुन । सुख्खाले पानीको उपलब्धतालाई असर गर्ने भएकोले यसले अन्ततोगत्वा कृषि, खाद्य सुरक्षा, जंगल,स्वास्थ्य आदि सबै क्षेत्रमा असर गरिरहेको छ । पहिरो तथा अचानक आउने बाढीले यस गाविसका धेरै क्षेत्रमा क्षति पुर्याउने गर्छ । यस गाविसको पश्चिमी सिमानाको ६.५ किलोमिटर लम्बाईमा तामाकोशी नदी बहन्छ, भने यस गाविस भएर रनजोर खोला तथा कठजोर खोलाहरू बहन्छन ।

यस गाविसको प्रत्येक वडामा स्थानीय वासिन्दाको भेलामा गरिएको छलफलको आधारमा यो मूल्याङ्कन तयार गरिएको छ । नेपाल सरकारले ६ वटा जलवायु परिवर्तनले असर गर्नसक्ने क्षेत्रको पहिचान गरेको छ । ती क्षेत्रमा यस गाविसका स्थानीय वासिन्दाले अनुभव गरेको जलवायुजन्य प्रकोपका असरहरूलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.२.१ सुख्खाको असरहरू

तालिका ४: सुख्खाले विभिन्न क्षेत्रमा पारेका असर तथा अनुकूलनका प्रयासहरू

क्षेत्र	असरहरू	अनुकूलनका प्रयासहरू
कृषि तथा खाद्य सुरक्षा	मुख्य अन्नबालीहरूको उत्पादन पहिलेको तुलनामा ५० प्रतिशत भन्दा बढी घटेको छ । गोडागुडी प्रजातिका बालीहरूको उत्पादनमा ह्रास आइरहेको हुनाले बाली लगाउन नै कमी गरिएको छ । केही बालीहरू त लगाउन पूर्णतया नै छोडिएको छ । हिउँद मौसममा वर्षात हुन कम हुँदा हिउँदे धान लगाउन नै छोडिएको छ । उत्पादन कम हुँदै जाने तथा सिंचाईको उपयुक्त व्यवस्था नहुँदा धेरै खेतबारीहरू बाँझै छोडिएका छन् ।	यो गाविस जिल्ला सदरमुकाम भएकोले धेरै वासिन्दाहरू अन्य वैकल्पिक पेशाहरूमा आकर्षित भएका छन् । सिंचाईको लागि तामाकोशी नदी छेउछाउमा नदीबाट पम्पले पानी तानेर प्रयोग भइरहेका छन् । मकैको पुरानो स्थानीय प्रजातिको ठाउँमा उन्नत सुख्खा सहनसक्ने प्रजातिहरूको प्रयोग भइरहेका छन् । अहिले धेरै किसानहरू परम्परागत कृषि कर्म भन्दा तरकारी, फलफुल लगायतका नगदे बालीहरूमा आकर्षित भइरहेका छन् ।
जंगल तथा जैविक विविधता	यस गाविसको जंगलको अवस्था कमजोर देखिन्छ । लामो समयसम्म चलेको सुख्खाको प्रकोपको कारणले साल, चिलाउने लगायतका बिरुवाहरू सुक्ने समस्या बढिरहेको छ । जंगलबाट स्थानीय वासिन्दाहरूले प्रयोग गर्ने वनपैदावरको मात्रामा उल्लेखनीयरूपमा कमी आएको छ । सेतो वनमाराको जंगलमा प्रकोप अत्यन्त बढेको छ ।	जंगलको हकमा स्थानीय वासिन्दाहरूले अधिकांश जंगल सामुदायिक वनको रूपमा व्यवस्थापन गरिरहेका छन् । क्यासिया लगायतका नयाँ प्रजातिका सुख्खा सहन सक्ने प्रजातिका रुखहरूको वृक्षारोपण भइरहेको छ । जंगलमा पाइने बेलबाट सर्वत बनाउने व्यवसाय पनि विस्तार भइरहेको छ ।
जलस्रोत	जलवायु परिवर्तनले सबैभन्दा असर गरेको क्षेत्र भनेको जलस्रोत हो । स्थानीय वासिन्दाहरू खानेपानीको अत्यन्त ठूलो समस्या व्यहोरिरहेका छन् किनभने आधा भन्दा बढी खानेपानीका मुलहरू सुकिसकेका छन् । वडा नं ३, ७ र ९ का वासिन्दालाई यो समस्या ठूलो रूपमा देखिएको छ । समयमा पानी नपर्ने तथा खोलाहरूमा पानीको मात्रा घटेको हुँदा सिंचाईको पनि समस्या छ ।	जलस्रोतमा परेको समस्या न्यूनीकरण गर्न सबैभन्दा महत्वपूर्ण अस्त्रको रूपमा तामाकोशी नदीको पानी तान्ने प्रयासहरू भएका छन् । मन्थली बजार क्षेत्र र केही अन्य गाउँहरूमा तामाकोशी नदीबाट पानी तान्ने काम भएको छ । रनजोर खोला छेउछेउका बस्तीहरूमा उक्त खोलाबाट पनि खानेपानी पम्प गरेर तान्ने प्रयासहरू भइरहेका छन् । तर यो प्रक्रिया अत्यन्त खर्चालु छ ।

बस्ती तथा पूर्वाधार	बस्ती तथा पूर्वाधारहरूमा मौसम परिवर्तनकै कारणले ठूलो समस्याहरू देखिएका छैनन् । तर तामाकोशी नदीमा हिमताल विष्फोट भएर बाढी आउने बास सधैं छ । त्यस्तै अरु खहरेहरूमा वर्षातमा भेलबाढी आउने बास पनि रहिरहेको छ ।	तामाकोशी नदी छेउमा बाँध बाँध्ने काम भएको छ । त्यसैगरी बाढीको पूर्व सूचना प्रणाली पनि जडान गरिएको छ । तर त्यो प्रणालीले पूर्णरूपमा काम गरेको छैन । त्यस्तै अन्य खहरेहरूमा पनि ग्याविन पर्खाल लाउने काम भइरहेको छ ।
स्वास्थ्य	बढेको तापक्रम तथा लम्बिएको सुख्खा मौसमले यस गाविसमा रोगहरूको संक्रमण दरमा वृद्धि भएको छ । भाडापखाला, जण्डिस, ज्वरो आदि रोगहरूको मात्रा बढेको छ । पहिले नदेखिने लामखुट्टे अहिले गर्मी मौसममा धेरै नै पाइन्छ ।	यो गाविस जिल्ला सदरमुकाम भएकोले यहाँ अस्पतालको सुविधा उपलब्ध छ ।

तालिका ५: वडागत जलवायु परिवर्तन असर स्तरीकरण तालिका

क्षेत्र/सूचकहरू	वडा नं									गाविस औसत
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	
कृषि तथा खाद्य सुरक्षा										
क्षेत्रफल	२	१	१	२	२	२	३	२	३	२.००
उत्पादकत्व	३	१	१	३	३	३	४	३	३	२.६७
प्रजातिहरू	२	१	१	२	२	२	३	३	३	२.११
जंगल तथा जैविक विविधता										
क्षेत्रफल	१	१	१	१	१	१	२	३	३	१.५६
उत्पादकत्व	२	४	४	२	१	३	३	३	१	२.५६
प्रजातिहरू	२	३	२	२	२	२	२	२	२	२.११
बस्ती तथा पूर्वाधार	२	२	२	२	२	२	३	२	२	२.११
स्वास्थ्य										
मानव स्वास्थ्य	२	२	२	२	२	२	२	२	३	२.११
पशु स्वास्थ्य	२	२	२	२	३	२	२	२	३	२.२२
कृषि स्वास्थ्य	२	२	२	२	२	२	२	२	३	२.११
जलस्रोत										
खानेपानी	३	४	३	२	२	३	४	३	४	२.११
सिंचाई	३	४	३	२	२	३	४	३	४	३.११
औसत	२.१८	२.२७	२.००	२.००	२.००	२.२७	२.८२	२.५५	२.९१	

३.३ अनुकूलन क्षमता

स्थानीयस्तरमा भौतिक सामाजिक पूर्वाधारको उपलब्धता, स्थानीय वासिन्दाको पेशा तथा आर्थिक क्षमता, सेवाप्रदायक संस्थाहरूको उपलब्धता आदिले उक्त क्षेत्रका वासिन्दाको जलवायु परिवर्तनसँग लड्ने अनुकूलन क्षमताको निर्धारण गर्छ । जिल्ला सदरमुकाम भएको र तीव्र शहरीकरण भैरहेको गाविस भए पनि यस गाविसको स्थानीय वासिन्दाको अनुकूलन क्षमता सन्तोषजनक मान्न सकिदैन । अनुकूलन क्षमता निर्धारण गर्ने विभिन्न स्रोतहरूको उपलब्धता यहाँ वर्णन गरिएको छ ।

३.३.१ प्राकृतिक स्रोतको उपलब्धता

कृषि उत्पादनको पर्याप्तता, जंगल, पानी, कृषि जमिन आदिहरूलाई स्थानीय वासिन्दाहरूको भनाईको आधारमा अध्ययन गरिएको छ । कृषि उत्पादनले यस गाविसका अधिकांश वासिन्दाको सरदरमा ६ महिनाको पनि खाद्यान्न आवश्यकता पूरा गर्दैन । त्यस्तै जंगलको अवस्थामा ह्रास हुँदै गएको हुँदा स्थानीय वासिन्दाहरूको वनपैदावरहरूको आवश्यकता पूरा गर्न समस्या छ । यस गाविसको छेउबाट तामाकोशी नदी बग्ने तथा अन्य खोलाहरू पनि रहेकोले ढुङ्गा, माटो बालुवा, गिट्टी लगायतका निर्माण सामग्रीहरूमा सहज पहुँच छ ।

३.३.२ भौतिक स्रोतको उपलब्धता

सडक, पुल, खानेपानी लगायतका भौतिक स्रोतहरूको उपलब्धतालाई यस अन्तर्गत अध्ययन गरिएको छ । यस गाविसको प्रत्येक वडाहरूमा कच्ची सडक पुगेको छ । भने मुख्य बजार क्षेत्र पुष्पलाल राजमार्गसँग जोडिएको छ । वडा नं ७ र ९ को लागि सडकसम्मको दूरी टाढा पर्छ । अन्य सुख्खाग्रस्त क्षेत्र जस्तै यस गाविसको पनि खानेपानी तथा सिंचाई सबैभन्दा ठूलो समस्याको रूपमा देखिएको छ । बजार क्षेत्र तथा तामाकोशी नदी किनाराबाट टाढा तथा पिछडिएका समुदाय बसोबास गर्ने वडाहरू खानेपानी तथा सिंचाई दुवैको पहुँचबाट टाढा छन् । शैक्षिक तथा स्वास्थ्यका पूर्वाधारहरू यस गाविसमा पर्याप्त देखिन्छ । स्वास्थ्यमा विशेषज्ञ सेवा भने यस क्षेत्रमा कमी देखिन्छ । मोबाइल सञ्चारको विस्तारले यस गाविसका अधिकांश वासिन्दाहरू मोबाइल फोनको पहुँचमा छन् ।

३.३.३ मानवीय तथा सामाजिक स्रोत

मानवीय तथा सामाजिक स्रोतहरूको रूपमा स्थानीयस्तरको जनसंख्या, स्थानीयस्तरमा युवा जनशक्तिको उपलब्धता, शैक्षिक स्थिति, जलवायुसँग निर्भर नहुनु पर्ने पेशाहरूमा स्थानीय वासिन्दाहरूको संलग्नता आदिको मूल्याङ्कन गरिन्छ । स्थानीयस्तरमा युवा जनशक्तिको उपलब्धताले त्यस समुदायलाई परिआउने समस्यासँग जुध्न सहयोग गर्छ । धेरैजसो स्थानीयहरूको मुख्य पेशा कृषि भए पनि अन्य सहायक पेशामा लाग्ने जनसंख्या पनि उल्लेखनीय छ । गरीब तथा संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुपात वडा नं ३, ७ र ९ मा धेरै छ ।

३.३.४ आर्थिक स्रोत

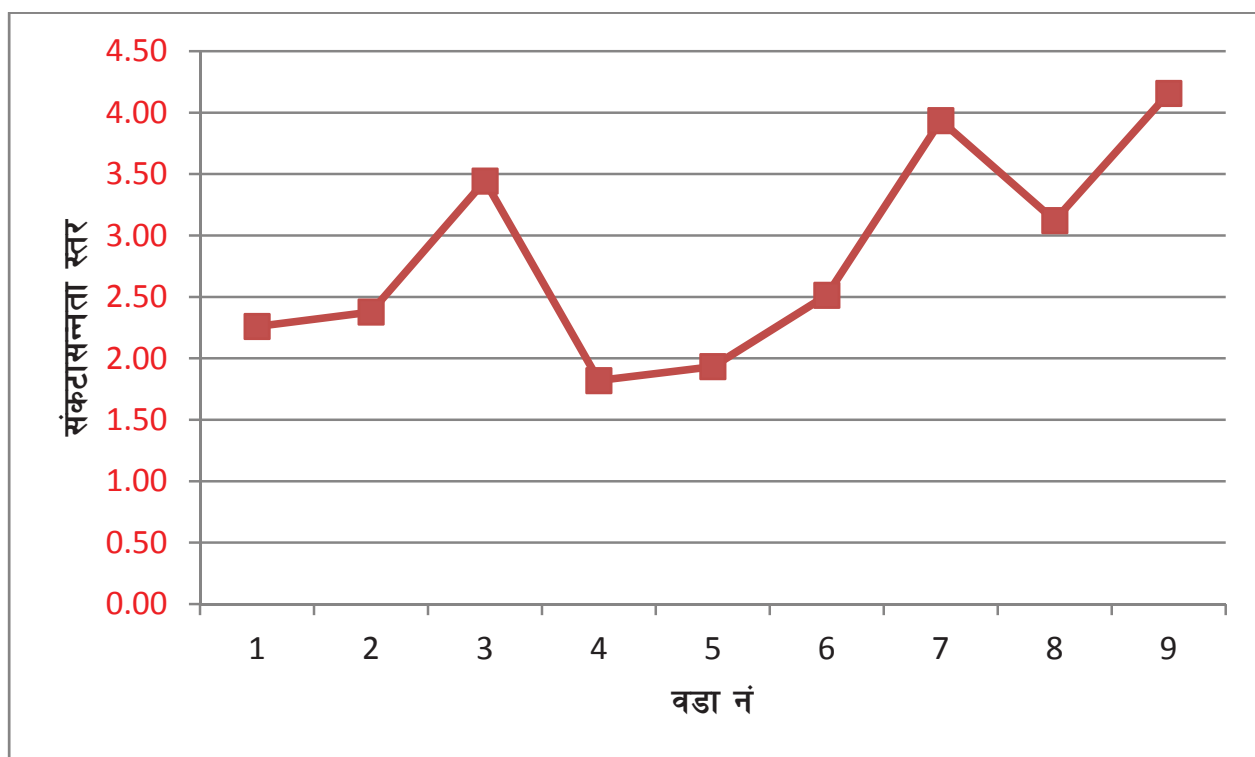
आर्थिक आम्दानीले अनुकूलन क्षमता निर्धारण गर्न सहयोग गर्छ । वडा नं २,४,५ र ६ बाहेकका वडाहरूका स्थानीय वासिन्दाहरूको आयस्तर कमजोर छ । मन्थली बजारमा धेरै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू भए पनि यस गाविसका धेरै वासिन्दाको वित्तीय संस्था (विशेषगरेर बैंक) सँग राम्रो पहुँच छैन ।

तालिका ६: अनुकूलन क्षमताको वडागत स्तरीकरण तालिका

प्रकार	वडा नं									गाविस औसत
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	
प्राकृतिक										
कृषि उत्पादन	२	२	३	४	२	१	२	२	२	२.४८
जंगलका स्रोतहरु	३	२	२	२	१	१	२	२	२	२.६१
ढुङ्गा माटो	३	४	३	४	३	३	३	३	४	३.२२
भौतिक										
सडक	३	४	३	३	४	३	२	३	३	३.०७
पुल	३	४	३	३	४	३	३	३	३	२.६३
खानेपानी	४	४	१	४	४	३	२	३	१	२.५९
सिंचाई	२	१	१	३	२	२	२	२	१	२.८५
घर तथा बस्ती	३	३	३	४	४	३	३	३	२	३.४१
विद्यालय	४	४	४	४	४	३	३	४	३	३.६७
स्वास्थ्य चौकी	४	४	४	४	४	४	२	४	१	३.६७
सूचना तथा सञ्चार	४	४	४	४	४	४	३	४	४	२.४४
मानवीय										
युवा जनशक्ति	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१.८९
साक्षरता	३	३	२	२	२	२	१	२	२	२.३७
सीपयुक्त जनशक्ति	४	३	१	२	२	४	३	३	१	२.५२
दैनिक ज्यालादारीमा आश्रित जनसंख्या	२	२	२	२	३	३	४	२	२	२.५२
अति संकटासन्न घरधुरीहरुको अनुपात	४	४	१	२	४	४	१	२	१	२.५६
सामाजिक संस्थाहरु (गैसस)	३	२	३	३	३	३	२	२	२	२.५६
सामाजिक संस्थाहरु	३	२	३	३	३	३	१	२	३	२.५०
आर्थिक										
औसत आय	२	३	२	३	३	३	२	२	२	२.५२
वित्तीय संस्थाहरूसँगको पहुँच	३	३	२	३	३	३	१	२	२	२.५५
औसत	३	२.९५	२.४	३	३	२.८	२.१५	२.५५	२.१	

३.४ जलवायु परिवर्तन संकटासन्नता

सम्मुखता, संवेदनशीलता तथा अनुकूलन क्षमताको आधारमा संकटासन्नताको मूल्याङ्कन गरिन्छ। यस गाविसको औसत संकटासन्नतास्तर २.८४(उच्च) रहेको छ। वडाहरुको संकटासन्नतास्तर १.९३ देखि ४.१६ सम्म रहेको छ। वडा नं ३,७, ८ र ९ अति उच्च संकटासन्न वडाको रूपमा देखिन्छन भने बाँकी वडाहरु उच्च संकटासन्न वडाहरुको रूपमा देखिन्छन। उच्च संकटासन्नताको अवस्था मुख्यतया उच्च सम्मुखता तथा संवेदनशीलता तथा न्यून अनुकूलन क्षमताको कारणले हुन्छ।

चित्र ९: वडागत संकटासन्नता ग्राफ

३.४.१ अति संकटासन्न घरधुरी

वडास्तरको जलवायु जोखिम विश्लेषणसँगै प्रत्येक घरधुरीको संकटासन्नता विश्लेषण पनि गरिएको छ। स्थानीय शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रमले यस गाविसमा संकलन गरेको तथ्याङ्कलाई यो विश्लेषणमा प्रयोग गरिएको छ। यो विश्लेषणको क्रममा अति गरीब तथा गरीब, आफ्नो उत्पादनले ३ महिनाभन्दा कम खान पुग्ने, जीविकाको लागि दैनिक ज्यालादारीको काममा मात्र निर्भर रहने र औषधी तथा लत्ताकपडाको खर्च राम्रोसँग पुऱ्याउन नसक्ने घरधुरीलाई अति संकटासन्न घरधुरीको रूपमा परिभाषित गरिएको छ।

तालिका ७ : जातजाति अनुसार अतिसंकटासन्न घरधुरी प्रतिशत

जात	अति संकटासन्न घरधुरी संख्या	संकटासन्न घरधुरी प्रतिशत	गाविसमा घरधुरी प्रतिशत
ब्राह्मण	१९	१५.०८	५५.५
दलित	५०	३९.६८	९
माभी	१८	१४.२९	१०.५
नेवार	५	३.९७	१३
तामाङ	२	१.५९	१
भुजेल	३२	२५.४०	७.४

संकटासन्न घरधुरीको सूची अनुसूची ३ मा राखिएको छ।

खण्ड चार

अनुकूलन योजना

संकटासन्नता विश्लेषणको तालिकाबाट यो प्रष्ट हुन्छ कि समुदायको अनुकूलन क्षमता कमी भएको कारणले उनीहरु जलवायु परिवर्तनको जोखिमसँग सजिलै जुध्न सक्दैनन् । समुदायमा आधारित संकटासन्नता विश्लेषण तथा संकटासन्न घरधुरी पहिचानपछि स्थानीयस्तरको संकटासन्नता न्यूनीकरण गर्न स्थानीय समुदायद्वारा प्रस्तावित अनुकूलन योजनाहरुलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । जम्मा ३३ वटा अनुकूलन क्रियाकलापहरु संकलन गरिएको थियो । गाविसस्तरीय योजना स्तरीकरण गोष्ठीबाट ती योजनाहरुलाई ३ स्तरमा वर्गीकरण गरिएको छ । स्तरीकरणको नतिजा अनुसार ११ वटा योजनाहरु पहिलोमा १५ योजनाहरु दोस्रोमा तथा ७ वटा तेस्रो स्तरमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

तालिका ८: अनुकूलन योजना प्राथमिकीकरण तालिका

योजना कोड	अनुकूलनका उपाय	संकटासन्न समूहलाई उपयोगिता	संकटासन्न न्यूनीकरणमा प्रभावकारिता	खर्च मितव्ययिता	जातीय एवं लैङ्गिक संवेदनशीलता	कूल अंक	प्राथमिकता
IRIG8	बगुवावेसी सिंचाई	३	३	४	३	१३	पहिलो
Ag5	गोठ तथा भकारो सुधार	४	३	३	३	१३	
DW10	भुत्या खोला खानेपानी स्रोत संरक्षण	३	३	४	३	१३	
DW11	लिपेखोला ट्याङ्गी निर्माण	३	३	४	३	१३	
IRIG2	मन्दारे पानीदेखि सुकाजोर खोला सिंचाई	३	३	४	३	१३	
IRIG4	पोखरी निर्माण, लिसिङ्ग पानी	३	३	४	३	१३	
DW6	फलामे धारो खानेपानी व्यवस्थापन	३	३	४	३	१३	
AG1	उन्नत जातको बिउ व्यवस्थापन	२	३	४	३	१२	
FOR1	तामाकोशी नदी किनारामा वृक्षारोपण	३	३	३	३	१२	
IRIG6	सिंचाईको लागि इनार निर्माण, ५ नं वडा	३	३	३	३	१२	
DW7	सापमारे लिफ्ट खानेपानी	४	३	२	३	१२	
INFR1	सार्वजनिक शौचालयहरु	२	३	२	३	१०	दोस्रो
AGR3	घ्यूकुमारी खेती नमूना परियोजना	३	२	३	३	११	
DW5	धारापानी खानेपानी संरक्षण योजना	३	३	२	३	११	
DW8	रिठाबोटे खानेपानी, लिफ्ट तथा वितरण	३	३	२	३	११	

INFR4	घरविहीनको लागि घर निर्माण	३	३	३	२	११	
Other	बंगुर तथा कुखुरापालन	३	४	२	२	११	
DW1	मच्छेडाँडी लिफ्ट खानेपानी योजना	३	३	१	३	१०	
DW2	मधौ खानेपानी परियोजना	३	३	१	३	१०	
DW3	दाहाल गाउँ लिफ्ट खानेपानी	३	३	१	३	१०	
DW4	टेकनपुर खानेपानी योजना, कठजोर बाट	३	३	१	३	१०	
DW9	एकीकृत खानेपानी तथा सिंचाई परियोजना	३	३	१	३	१०	
FOR2	रनज्योति नर्सरी व्यवस्थापन	२	३	३	२	१०	
IRIG1	तामाकोशी लिफ्ट सिंचाई	३	३	१	३	१०	
IRIG3	पाखो लिफ्ट सिंचाई, बारीखेत	३	३	२	२	१०	
IRIG7	लिपिखोला कुलो निर्माण	३	३	१	३	१०	
AG4	तरकारी खेती, इच्छुक किसानहरुको लागि	३	२	२	२	९	तेस्रो
INFR2	तामाकोशीमा तटबन्ध निर्माण	३	२	१	३	९	
IRIG5	रनजोर खोला लिफ्ट सिंचाई	३	३	१	२	९	
INFR3	रनजोरखोला तटबन्ध निर्माण	३	२	१	३	९	
Health	मन्थली बजार फोहोर व्यवस्थापन	३	२	१	३	९	
IRIG9	बिस्कुने कुलो मर्मत	२	२	२	२	६	
INFR5	मन्थली बजार ढल व्यवस्थापन तथा फोहोर पानी शुद्धीकरण	२	२	२	१	७	

तालिका ९: विस्तृत योजना तालिका

योजना कोड	योजनाको नाम	विवरण	कहाँ	मिति	अनुमानित लागत (रु)	सहयोगी संस्था
AGR1	उन्नत बिउबिजन वितरण योजना	सुख्खा सहनसक्ने तथा उत्पादन बढी दिन सक्ने बिउबिजनहरूको व्यवस्था	सबै वडामा	२०७०-७१	५,५०,०००।-	गाविस, जिबिस, जिकृविका
AGR2	घ्युकुमारी खेती नमूना परियोजना	२०७०-७१	वडा नं ३	२०७०-७१	२,००,०००।-	जिबिस, गाविस, जिकृविका, जिपका
AGR4	तरकारी खेती योजना	परम्परागत कृषि प्रणालीभन्दा नयाँ तरकारी खेतीद्वारा आम्दानी बढाउन सकिने	सबै वडाहरूमा	तत्काल	४,००,०००।-	जिबिस, गाविस, जिकृविका, जिपका
AGR5	गोठ तथा भकारो सुधार योजना	पशुपालन गर्ने सबै किसानहरूको गोठ सुधार गरी कम्पोष्ट मलको गुणस्तर सुधार गर्न	सबै	२०७१	५,००,०००।-	जिबिस, गाविस, जिपका, घरेलु
DW1	मच्छेडाँडी लिफ्ट खानेपानी	मच्छेडाँडी टोलको परम्परागत स्रोतमा पानीको मात्रा घटेपछि रनजोर खोलाबाट पानी तान्ने परियोजना	वडा नं २	२०७०	२०,००,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस
DW2	मधौ खानेपानी परियोजना	रनजोर खोलाबाट मधौ टोलको लागि खानेपानी व्यवस्थाको लागि	२	२०७१	२०,००,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस
DW3	दाहाल गाँउ लिफ्ट खानेपानी विस्तार योजना	तामाकोशीबाट तानिएको तल्लो भेगको खानेपानी माथिल्लो दाहाल गाउँमा पनि विस्तार गर्ने/नयाँ परियोजना गर्ने	६	२०७१	६,००,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस
DW4	टेकनपुर टोल खानेपानी	वडा नं ७ र ८ को लागि कठजोरको बिर्ता खोलाबाट पानी ल्याउने परियोजना	वडा नं ६,७,८ र ९	२०७०-७४	२५,००,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस
DW5	धारापानी खानेपानी स्रोत संरक्षण परियोजना	वडा नं ७ स्थित धारापानी पधेरो मर्मत तथा ट्याङ्की पुनःनिर्माण	वडा नं ७	२०७०	१,००,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस
DW6	फलामे धारो खानेपानी पुनःनिर्माण योजना	खेर गडरहेको पानी संरक्षण गर्न तथा खानेपानीको पहुँच विस्तार गर्न खानेपानीको स्रोत पुनःनिर्माण तथा विस्तार	वडा नं ८	२०७०	१,००,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस
DW7	साँपमारे लिफ्ट खानेपानी परियोजना	वडा नं ३ को साँपमारे टोलको पिछडिएको समुदायको खानेपानीको आवश्यकता पूरा गर्न रनजोर खोलाबाट खानेपानी तानेर वितरण गर्ने परियोजना	वडा नं ३	२०७०	३०,००,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस
DW8	रिठाबोटे लिफ्ट खानेपानी परियोजना	रिठाबोटे टोलको लागि तामाकोशी नदीबाट खानेपानी लिफ्ट गर्ने तथा वितरण गर्ने परियोजना	वडा नं ९	२०७१	२५,००,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस

DW9	मन्थली पुरै गाविसको लागि एकीकृत खानेपानी परियोजना	पुरै गाविसको खानेपानी आवश्यकता पूर्ति गर्न तामाकोशी नदीबाट खानेपानी लिफ्ट गरी वितरण गर्ने परियोजना	सबै वडा तथा टोलहरु	२०७२	३,००,००,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस
DW10	भुत्या खोला खानेपानी स्रोत संरक्षण	वडा नं ९ स्थित भुत्याखोलाको खानेपानी स्रोतको संरक्षण गर्न ट्याङ्गी निर्माण तथा	वडा नं ९	तत्काल	४०,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस
DW11	लिपेखोला खानेपानी ट्याङ्गी निर्माण	वडा नं ९ स्थित भुत्याखोलाको खानेपानी स्रोतको संरक्षण गर्न ट्याङ्गी निर्माण	वडा नं ९	तत्काल	४०,०००।-	जिखापाका, जिबिस, गाविस, गैसस
FOR1	तामाकोशी नदी छेउ वृक्षारोपण	तामाकोशी नदीको बाढीको समस्या न्युनीकरण गर्न तथा हरियाली वृद्धि गर्न नदी किनारामा वृक्षारोपण तथा संरक्षण योजना	तामाकोशी नदी किनारा भेट्ने वडा नं १, ४, ५, ६ र ८ का सबै क्षेत्र	२०७०-२०७१	५,००,०००।-	सिका, जिबिस, गाविस, गैसस
FOR2	रनज्योतिस्थित नर्सरी व्यवस्थापन	मन्थली गाविस क्षेत्रमा वृक्षारोपण गर्न आवश्यक विरुवाहरु स्थानीय स्तरमा नै तयार गर्न अहिले निश्चक्रय रहेको नर्सरीलाई पुनर्व्यवस्थापन तथा स्तरोन्नति गर्ने	वडा नं २	तत्काल	१,००,०००।-	जिवका, गाविस, स्थानीय वासिन्दा
IRIG1	तामाकोशी लिफ्ट सिंचाई	वडा नं १ को तामाकोशी किनारको खेतको लागि सिंचाई सुविधा पुऱ्याउन लिफ्ट सिंचाई व्यवस्थापन	वडा नं १	तत्काल	१,००,०००।-	जिसिंका, जिबिस, गाविस, गैसस
IRIG2	मन्दारे पानीदेखि सुकाजोर कजवेसम्म सिंचाई विस्तार	मुलको पानीलाई धानखेतसम्म पुऱ्याउन पाइप लगायतका पूर्वाधार निर्माण गर्न	वडा नं १	तत्काल	५०,०००।-	जिसिंका, जिबिस, गाविस, गैसस
IRIG3	पाखो लिफ्ट सिंचाई, बारीखेतको लागि		वडा नं १	२०७१	५०,०००।-	जिसिंका, जिबिस, गाविस, गैसस
IRIG4	लिसिङ्ग पानी पोखरी निर्माण	लिसिङ्ग पानी गाँउको बारीमा सिंचाई गर्न पोखरी निर्माण	वडा नं १	२०७१	५०,०००।-	जिसिंका, जिबिस, गाविस, गैसस
IRIG5	रनजोर खोला लिफ्ट सिंचाई	रनजोर खोलाको पानी तानेर छेउछाउको खेतहरुमा सिंचाई गर्न	वडा नं ३	२०७१	१,००,०००।-	जिसिंका, जिबिस, गाविस, गैसस
IRIG6	तामाकोशी नदी किनारमा इनार निर्माण वडा नं ५	तामाकोशी नदी किनारका खेतमा सिंचाई गर्न इनार निर्माण	वडा नं ५	२०७१	१,५०,०००।-	जिसिंका, जिबिस, गाविस, गैसस

IRIG7	लिपिखोला दोभान देखी कुलो निर्माण	गाविसका सबै वडाहरुमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउन तामाकोशी नदीबाट कुलो निर्माण	सबै वडाहरु	२०७१	२००,००,०००।-	जिसिका, जिविस, गाविस, गैसस
IRIG8	बगुवावेसी सिंचाई कुलो	वडा नं ८ को लागि सिंचाई कुलो निर्माण	सबै वडाहरु	२०७१	१,००,०००।-	जिसिका, जिविस, गाविस, गैसस
IRIG9	विस्कने कुलो पुनःनिर्माण		वडा नं १ र २	२०७१	५०,०००।-	जिसिका, जिविस, गाविस, गैसस
IRIG10	नौबिसे छबिसे फाँट नहर निर्माण				५०,०००।-	जिसिका, जिविस, गाविस, गैसस
INFR1	सार्वजनिक शौचालय निर्माण	मन्थली बजारको भैशेश्वर चोक, भण्डारी चोक तथा करमबोटमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण	वडा नं २, ४ र ८	तत्काल सुरु गर्नुपर्ने	४,५०,०००।-	जिविस, गाविस, गैसस
INFR2	तामाकोशी नदीमा बाँध निर्माण	तामाकोशी नदीमा आउनसक्ने बाढीबाट बस्ती तथा खेतबारीहरु बचाउन बाँध निर्माण	वडा नं १, ४, ५, ६ र ८	२०७० बाटै सुरु गर्नुपर्ने	२,००,००,०००।-	जिभूसका, जिविस, गाविस, गैसस
INFR3	रनजोर खोलामा बाँध निर्माण	रनजोर खोला किनाराका बस्तीहरु तथा खेतहरुलाई बाढीको चपेटाबाट बचाउन	वडा नं २ र ३	तत्काल	५,००,०००।-	जिभूसका, जिविस, गाविस, गैसस
INFR4	घरविहीनहरुको लागि घर निर्माण	आफ्नो घर नहुने केही परिवारलाई घर बनाउन सहयोग गर्ने	घर विहीन परिवारहरुलाई	तत्काल	१,००,०००।-	
INFR5	ढल निर्माण तथा फोहोर पानी प्रशोधन परियोजना	मन्थली बजारबाट निस्कने पानी व्यवस्थापन गर्न ढल निर्माण गरी तामाकोशीमा मिसिनु अगाडि फोहोर पानीलाई प्रशोधन गर्ने	मन्थली बजार	तत्काल	१,००,००,०००।-	जिविस, गाविस, गैसस, रायोआ
Health	मन्थली बजारबाट निस्कने फोहोर व्यवस्थापन	मन्थली बजारबाट निस्कने फोहोर संकलन गर्ने तथा जैविक तथा अजैविक फोहोर छुट्याई त्यसको पुनःप्रयोग तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	मन्थली बजार	तत्काल	५०,००,०००।-	जिस्वाका, गैसस, जिविस, रायोआ
Other	बंगुर तथा कुखुरापालन आयोजना	न्यून आय भएका घरपरिवारलाई बंगुर तथा कुखुरापालन पेशातर्फ आकर्षित गरी आयआर्जन वृद्धि गर्न सघाउने	सबै वडाका विपन्न घर परिवारलाई	तत्काल	४,००,०००।-	जिविस, गाविस, जिपविका

खण्ड पाँच

अनुकूलन कार्ययोजना समायोजन, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन

५.१ स्थानीय योजना प्रक्रियामा अनुकूलन कार्ययोजनाको समायोजन

जलवायु परिवर्तनको असर सबै क्षेत्रमा परेकाले यसबाट सिर्जित समस्या वा चुनौतीको गम्भिरता हेरेर दीर्घकालीन रूपमा सम्बोधन गर्न विभिन्न तहका विकास योजनामा जलवायु अनुकूलन कार्ययोजना एकीकृत तथा समायोजन गरिनेछ। पहिचान र प्राथमिकीकरणमा परेका अनुकूलन उपायहरूलाई अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाको योजना प्रक्रियामा समेत समायोजन गरी संस्थागत कार्ययोजना निर्माण गरेर संयुक्त कार्यान्वयनमा जाँदा प्रभावकारी हुनेछन्।

क्षेत्रगत विकास योजनामा एकीकृत गर्ने प्रवेश बिन्दु स्थानीय निकाय भएकोले वडा नागरिक मञ्च र एकीकृत योजना तर्जुमा समितिको सिफारिस पश्चात् गाविस बोर्डको बैठकले स्वीकृतिका लागि पेस गरेपछि गाउँ परिषद्ले अनुकूलन कार्ययोजना अनुमोदन गर्नेछ। अनुमोदित प्रस्तावलाई जिल्ला योजनामा समावेश गर्न स्वीकृतिका लागि जिल्लामा प्राप्त भएपछि जिल्ला परिषदको स्वीकृति र सिफारिसमा राष्ट्रियस्तरका योजनामा समायोजन गरिनेछ। राष्ट्रिय विकास योजनामा एकीकृत हुने अवस्थालाई कायम राख्न प्रभावकारी अनुकूलन कार्य तथा सिकाईलाई सम्बन्धित विद्या, मन्त्रालय तथा राष्ट्रिय योजना आयोगमा नियमितरूपमा गाविसले जिल्ला विकास समितिमाफत पठाउनेछ।

समायोजन प्रक्रियामा पहिचान भएका र प्राथमिकीकरणमा परेका अनुकूलनका तौरतरिकालाई उच्च बिन्दुमा राखिनेछ। समायोजन गर्दा उक्त अनुकूलन उपायका मर्म विग्रनु हुँदैन, जसको लागि, जहाँ, जसरी भनिएको छ, त्यसरी नै कार्यान्वयन हुनेछ। अनुकूलन कार्ययोजनाको स्थानीय निकायको आवधिक र वार्षिक योजनामा समायोजन गर्न र कार्यको आवश्यकतामा आधारित रहेर साभ्ना सिकाई सम्बन्धी छलफल एवं प्रवेश बिन्दु पहिचान गर्न नीतिगत तथा संस्थागत विश्लेषण विधि महत्वपूर्ण हुनेछन्। साथै सफल कार्यको पाठहरूलाई योजना निर्णयतहमा पठाउनाले पनि योजना कार्यान्वयनमा थप टेवा पुऱ्याउनेछ।

५.२ अनुकूलन कार्ययोजनाको कार्यान्वयन

स्थानीय समुदायको संकटासन्नता न्यून गर्नका लागि प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक छ। स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्दा जिल्लास्तरीय छलफल अनुसार स्थानीय संघ/संस्था एवं सरोकारवालाहरूको विशेष भूमिका रहनुपर्नेमा कुरामा जोड दिइनेछ। सरोकारवालाहरूको समन्वयका लागि भूमिका एवं दायित्व सुनिश्चित गर्न संस्था संरचना तथा सञ्चार प्रणाली स्थापना गरिनेछ। आवश्यकता, विषय विशेषज्ञता तथा दक्षता लगायत प्रतिस्पर्धाको आधारमा सेवाका लागि विभिन्न संघ/संस्थाहरूसँग करार तथा सम्झौता गरिनेछ।

लापा कार्यान्वयन गर्न आर्थिक एवं कार्यान्वयन संयन्त्र निर्माण एवं सुदृढीकरण अत्यावश्यक हुन्छ। आर्थिक एवं कार्यान्वयन संयन्त्रको हैसियत जिल्ला जलवायु परियोजना व्यवस्थापन इकाई गठन गरिनेछ र कार्यान्वयनका सबै विधि र प्रक्रिया यसै इकाई माफत हुनेछ। सोही इकाईले कार्यान्वयन गर्ने संस्थालाई उचित परामर्श प्रदान गर्नुका साथै अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि सरसल्लाह र सुझाव दिनेछ।

कार्यान्वयन गर्दा आर्थिक अभिलेख व्यवस्थापन छुट्टै एवं एकल हुनेछ। जिल्ला वा गाविसका अन्य कुनै कार्यलाई सो रकम खर्च गर्न पाइने छैन। विशेष परिस्थितिमा संकटासन्न परिवार र समुदायको अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गराउनका लागि अनुकूलन कोष, अनुकूलन कार्य गर्नका लागि घरधुरी तहमा, आपतकालीन कोष प्रकोप वा विपत्तिका बेला तत्कालको संकट हल गर्न र सहकारी कोष सामाजिक संरचना एवं घनिष्टता बढाउने कार्य गर्न कोष स्थापना गरिनेछ। रकम विनियोजन गर्दा सिधै कार्यान्वयन गर्न संस्थाको वा समुदायको पहुँचमा हुने गरी गरिनेछ। योजनामा तोकिए बमोजिम जिम्मेवार व्यक्तिले तोकिएको कार्यक्रमको सम्बन्धित उपभोक्ता समिति तथा लाभान्वित वर्गसँग छलफल गरी विस्तृत

कार्यान्वयन योजना तयार गर्नुपर्नेछ। उक्त कार्ययोजना कार्यान्वयनको लागि विस्तृत लागत अनुमान, कार्यक्रम सञ्चालन हुने निश्चित स्थान, समय तालिका, आवश्यकता अनुसार सहभागी व्यक्ति, जिम्मेवारी बाँडफाँड आदि उल्लेख गरिनेछ।

यस योजना अन्तर्गत अन्य निकायहरूको सहयोग तथा सहकार्यमा सञ्चालन गर्नु पर्ने निश्चित कार्यक्रमहरूलाई गाविस तथा सम्बन्धित निकायहरूको वार्षिक योजनामा समावेश गर्नको लागि इकाईले पहल गर्नुपर्ने हुन्छ। उपभोक्ता क्षेत्रभन्दा बाहिर पर्ने तर जोखिममा रहेको समुदायको लागि तर्जुमा गरिएको कार्यक्रमको कार्यान्वयन भने स्थानीयरूपमा अनुकूल हुने गरी अन्य सामुदायिक संस्थाहरू वा इकाई आफैले समेत गर्न सक्नेछ। कार्यक्रम सञ्चालन सुरु गर्ने समयमा सम्बन्धित लाभान्वित वर्गमाभक्त विस्तृत योजना तथा बजेट विवरण प्रस्तुत गरिने छ। कार्यक्रम सञ्चालनको क्रममा आयव्ययको विवरण तथा सम्बन्धित अभिलेखहरू पारदर्शी रूपमा राखिनेछ।

५.३ अनुकूलन कार्ययोजना कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

तर्कपूर्ण ढङ्गले स्थानीयबासीको सक्रिय छलफलबाट बनाईएका उपायहरूले स्थान विशेषको समस्या सम्बोधन गर्न तयार गरिएको कार्ययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जरुरत हुन्छ। यस्ता चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न के कस्ता कार्यहरू प्रभावकारी हुन्छन् भन्ने बारे बुझाई अपर्याप्त भएकोले अनुकूलन कार्य योजनालाई सघाउन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, चिन्तन मनन र पृष्ठपोषणका अवसर सिर्जना गरिनेछ। परिवर्तन, प्रगति र प्रभावकारिता पहिचान गर्नु आवश्यक भएको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा समुदायले अनुकूलनका परिणामा तथा कार्य पहिचान गरेपछि सूचक, वेसलाईन तथा लक्ष्य निर्धारण गरिनेछ। यति गरेपछि मात्र स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजनाको अनुगमन प्रक्रिया सुरु हुनेछ। सो प्रक्रिया सुरु गर्नका लागि अनुगमन योजना बनाईनेछ र जिविस^१ र गाविस^२ मा अनुगमन गर्ने छुट्टाछुट्टै समूह गठन गरिनेछ। अनुकूलन कार्यलाई प्रभावकारी ढङ्गले व्यवस्थापन गर्नका लागि अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पद्धति सहभागितामूलक^३, लचिलो, एकीकृत र जवाफदेही हुनेछ। प्रभावकारिताका लागि अभिलेख व्यवस्थापन (कार्यान्वयनका क्रमका सबै तथ्याङ्कहरू व्यवस्थित गरी राख्ने) सार्वजनिक लेखापरीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाई र प्रगति प्रतिवेदन अनिवार्यरूपमा प्रस्तुत गर्नु पर्ने हुन्छ। आवश्यक परेमा तिनलाई परिमार्जन र संशोधन गरिनेछ र सो सबै कार्यहरूको सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई लिखित तथा मौखिकरूपमा एवं समुदायलाई पनि सार्वजनिक सूचना मार्फत जानकारी प्रदान गरिनेछ।

कार्यक्रम सञ्चालनको क्रममा कार्यक्रमलाई गुणस्तरीय तथा उद्देश्यमूलक बनाउन सम्बन्धित लाभान्वित वर्ग तथा सम्बन्धित सरोकारवाला संस्थाहरूको सुझावलाई सम्बोधन गरिनेछ। साथै सम्बन्धित सञ्जाल, समूहले स्वयं अनुगमन मूल्याङ्कन गर्नुका साथै सहयोगी निकायहरूसँग संयुक्तरूपमा समेत कार्यक्रमको नियमित अनुगमन मूल्याङ्कन गर्नेछ। प्रगति विवरण तथा कोषको अवस्था प्रत्येक गाविसको बैठक तथा परिषद्मा प्रस्तुत हुनेछन्। साथै यसलाई वन उपभोक्ता समूह तथा गाविसको नियमित प्रगति प्रतिवेदनसँगै समाहित गरिनेछ। प्रगति एवं सार्वजनिक लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन सम्झौतामा उल्लेख भए बमोजिम वा नियमितरूपमा सम्बन्धित सहयोगी निकायहरूमा पेश गरिनेछ। विस्तृत अनुगमन योजना यस प्रकार हुनेछन्।

१ जिल्ला विकास समितिको सभापति, स्थानीय विकास अधिकारी, योजना अनुगमन तथा मूल्याङ्कन अधिकृत, निजी क्षेत्र प्रतिनिधि, प्रतिनिधि जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघ, जिल्ला वातावरण तथा ऊर्जा अधिकृत, प्राविधिक सहयोग गर्ने केन्द्रिय संस्था, कार्यान्वयन गर्ने संस्था, परियोजना प्रमुख, दातृ निकायका, प्रतिनिधि, विपन्न तथा सिमान्तकृत समुदाय, महिला प्रतिनिधि

२ गाविस अध्यक्ष, गाविस सचिव, विपन्न तथा सिमान्तकृत समुदायका प्रतिनिधि, महिला प्रतिनिधि

३ विपन्न एवं सिमान्तकृत समुदाय, वडा नागरिक मञ्च, नागरिक सचेतना केन्द्र, सामुदायिक संस्था आदिलाई प्राथमिक सरोकारवालाको रूपमा मान्यता दिनुपर्ने।

तालिका १०: अनुकूलन कार्ययोजनाको प्रगति अनुगमन तथा मूल्याङ्कन विधि

अनुगमनका तहहरू	किन	कसले	कहिले	कसरी
समुदाय तथा वडा (क्रियाकलाप तहमा)	पारदर्शिता र अपनत्व कायम गर्न, अनुकूलन कार्यहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन	वडा वा समुदायस्तरीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति	कार्यक्रम सञ्चालन पूर्व, सञ्चालनको क्रममा र सम्पन्न भएको ३ महिना भित्र	सार्वजनिक सुनुवाई, सार्वजनिक लेखापरीक्षण, स्वअनुगमन तथा मूल्याङ्कन, सार्वजनिक ठाउँमा सूचना टाँस गरेर
गाविस (प्रक्रिया र प्रगति तहमा)	कार्यक्रमको गुणस्तर कायम गर्न, योजना र प्रगतिका लेखाजोखा गर्न, अपनत्व कायम राख्न, कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धि गर्दै समयमा सम्पन्न गर्न	गाविसस्तरीय कृषि वन तथा वातावरण समिति आफैले अथवा उक्त समितिद्वारा निर्माण गरिएको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिले	अर्धवार्षिक रूपमा	समीक्षा तथा योजना तर्जुमा बैठक तथा गोष्ठी, प्रतिवेदन
			त्रैमासिक	फिल्ड अनुगमन भ्रमण, प्रतिवेदन
			त्रैमासिक	संकटासन्न वर्गहरूसँग अन्तरक्रिया, प्रतिवेदन
			नियमित	फोटो तथा घटना अध्ययनको संकलन, प्रतिवेदन
जिल्ला (नतिजाहरू र उपलब्धी तहमा)	लापाका उपलब्धीहरू र नतिजाहरू सुनिश्चित गर्न, राम्रा अभ्यासहरूको अनुसरण, थप विस्तार र पृष्ठपोषणका आधारमा समायोजन एवं मूल प्रवाहीकरण गर्न	जिल्लास्तरीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति, जिल्ला ऊर्जा तथा वातावरण समन्वय समिति, जिल्ला विकास समिति, सहयोगी संस्था	अर्धवार्षिक	संयुक्त अनुगमन
			अर्धवार्षिक	समीक्षात्मक गोष्ठी तथा बैठक
			वार्षिक	घटना अध्ययनको सँगालो प्रकाशन
			वार्षिक	सहभागितामूलक संकटासन्नता विश्लेषण
			वार्षिक	प्रगति प्रतिवेदन प्रकाशन

५.४ समुदायको अनुकूलन सेवामा पहुँचको प्रक्रिया

अनुकूलन कार्ययोजनाको सफल तथा प्रभावकारी कार्यान्वयन समुदायको अनुकूलन सेवामा पहुँच र त्यसको प्रक्रियामा निर्भर गर्दछ। स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजनाको कार्यान्वयन गर्दा सरोकारवालाहरूको पहिचानगरी अनुकूलन कार्ययोजना कार्यान्वयनमा समुदायमा आधारित संघ/संस्था जस्तै सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, कबुलियिती वन उपभोक्ता समूह, सेवामूलक संस्था, युवा क्लब, आमा समूहलाई प्रत्यक्ष संलग्न गराईनेछ। अनुकूलन कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्दा अति संकटासन्न तथा विपन्न परिवारलाई प्राथमिकतामा पारिनेछ। फलस्वरूप, अनुकूलन सेवामा विपन्न तथा गरीब परिवारको पहुँच स्थापित हुनेछ।

सरोकारवालाहरूको संलग्नता हुने गरी स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने र समन्वयका लागि भूमिका एवं दायित्व सुनिश्चित गर्न संस्थागत संरचना तथा सञ्चार प्रणाली स्थापना गरिनेछ। विभिन्न निकाय तथा व्यक्तिहरूको दायित्व स्पष्ट पारिनेछ। सूचना वा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्फत पहिचान गरिएको सन्दर्भप्रति परिणाममुखी हुन सक्ने लचिलो पद्धति सुनिश्चित गर्दै तर्कपूर्ण र सिलसिलेवार ढङ्गले योजना कार्यान्वयन गरिनेछ।

५.५ भूमिका र उत्तरदायित्व बाँडफाँड

अनुकूलन कार्ययोजनामा विभिन्न सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था तथा सेवाप्रदायक निजी संघ/संस्थाको भूमिका र उत्तर दायित्वको बाँडफाँड गर्नु आवश्यक हुनेछ। जिल्ला विकास समितिले तोकिएको अनुकूलन कार्यको संयोजन गर्नेछ भने बाँकी सहयोगी संस्थाहरूले सहयोगी भूमिका खेल्न सक्नेछन्। अनुकूलनको कार्ययोजनामा सरकारी निकाय, जिल्ला

विकास समिति, गाउँ विकास समिति र अन्य विषयगत निकायहरूले वार्षिक योजनामा समायोजन, प्राविधिक सहयोग, सरसल्लाह र सुभावाहरू दिई सहयोग गर्न सक्नेछन् । सेवा प्रदायक संघ/संस्था, नागरिक समाज र सामुदायिक संस्थाहरू जस्तै युवा क्लबहरू, आमा समूहहरूले अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा, प्राविधिक सहयोग, सुभावाहरूको कार्यान्वयनमा, अन्तरक्रिया तथा छलफलको माध्यमबाट आफ्ना भूमिका प्रष्ट्याउन सक्नेछन् । आफ्नो संस्थागत खुबी, क्षमता, दक्षताका आधारमा त्यस क्षेत्रमा काम गर्ने संघ/संस्थाहरूले जुनसुकै अवस्थामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्नेछन् । जिल्लामा कार्यरत सेवाप्रदायक एवं सरकारी कार्यालयहरूले पनि कार्यान्वयनको लागि वित्तीय सहयोग गर्न वा जुटाउन सक्नेछन् । आफ्नो कार्य क्षेत्र र कामको प्रकृतिको आधारमा कार्यान्वयनका गतिविधिहरू एकीकृत गरी कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउन सक्नेछन् । आर्थिक तथा वित्तीय सहयोग जुटाउने मुख्य भूमिका नेपाल सरकार र अन्तर्गतका निकायहरूको हुनेछ ।

५.६. क्षमता अभिवृद्धि

यी अनुकूलनका कार्ययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा नै स्थानीय समुदायको सफलता र सशक्तीकरण अडेको छ । त्यसैले स्थानीय तहमा कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने संघ/संस्थाको क्षमता मूल्याङ्कन तथा तयारी पनि आवश्यक छ । जोखिमको प्रभाव कम गर्न र अनुकूलनको उपायहरू अवलम्बन गर्न माथि उल्लेखित योजना कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउनको साथसाथै यस गाविस क्षेत्रमा संचालन गर्ने सम्पूर्ण विकास निर्माण कार्यहरू जलवायु परिवर्तन अनुकूलन मैत्री, प्रभावकारी र दिगोरूप प्रदान गर्नको लागि विभिन्न स्तरमा क्षमता अभिवृद्धि गर्नु पर्ने देखिन्छ । त्यसैले क्षमता अभिवृद्धिलाई सुरुवात चरणदेखिनै आवश्यक छ र निम्न अनुसारका कार्यहरू गरिनेछ ।

तालिका १२: क्षमता अभिवृद्धिका लागि आवश्यक तत्वहरू

क्षमता अभिवृद्धि तह	आवश्यक क्षमता अभिवृद्धिका तत्वहरू	आवश्यक कार्यक्रम
प्रणालीगत	<ul style="list-style-type: none"> - योजना कार्यान्वयनको संयन्त्र - सहकार्य र सञ्जालीकरणको व्यवस्था - संस्थाको आन्तरिक प्रणाली स्थापना (नीतिगत एवं कानुनी आधार) - योजना सञ्चालन र कार्यान्वयन गर्दा बाहिरी वातावरणसँगको अन्तरक्रिया - सेवाप्रवाह क्षमतालाई शसक्तीकरण गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> - तालिम अन्तरक्रिया - दक्ष, विशेषज्ञहरूको सल्लाह र सुभावा - नमूना परीक्षण - पृष्ठपोषण र सिकाईका आधारमा परिमार्जन - कार्यक्रमको पारदर्शिता तथा प्रभावकारिताको लागि लेखा समिति, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति गठन गरी तिनीहरूलाई सम्बन्धित विषयमा सीप तथा ज्ञान प्रदान गरी ती समितिहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने - अवलोकन भ्रमण - सम्बन्धित विषयमा ज्ञान, दक्ष जनशक्ति र अफिस सञ्चालन सामग्रीको व्यवस्था - अफिस सञ्चालनको लागि आवश्यक कुर्सी, टेबल, च्याक, कम्प्युटर लगायत भौतिक सामग्री उपलब्ध गराउनु
संस्थागत	<ul style="list-style-type: none"> - संस्थागत व्यवस्थापन - वित्तीय क्षमता अभिवृद्धि - भौतिक पूर्वाधार - काम गर्ने बाह्य वातावरण - स्रोत साधन सम्पन्नता - संस्थागत क्रियाशिलता - परियोजनाको व्यवस्थापन सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि 	
व्यक्तिगत एवं मानवीय	<ul style="list-style-type: none"> - मानवीय जनशक्ति: <ul style="list-style-type: none"> - योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्दा आवश्यक पर्ने दक्ष मानवीय जनशक्तिहरूको विकास - जलवायु परिवर्तन र यसको अन्य सबै क्षेत्रहरूसँगको अन्तरसम्बन्ध र परिमाणका बारेमा बृहत क्षमता अभिवृद्धि - सहयोगी तत्व (ज्ञान, सीप हस्तान्तरण, अनुभव र ज्ञान बाँडफाँड र सूचना सम्प्रेषण) 	

समुदाय	जनसमुदायको साथै क्रियाकलाप सञ्चालन समिति गठन गरी जलवायु परिवर्तन र अनुकूलन सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धिको साथै जलवायु परिवर्तन मैत्री रुपमा निर्माण कार्य गर्न सक्ने गरी ज्ञान तथा धारणा विकास गर्न तालिम तथा अवलोकन भ्रमणको व्यवस्था समिति गठन गरी जलवायु परिवर्तन र अनुकूलन सम्बन्धी साभा बुझाई र अनुकूलनका कार्य गर्नको लागि उनीहरुको ज्ञान, क्षमता र दक्षता अभिवृद्धि गर्नु पर्ने
--------	---

यी विभिन्न तह, तत्व र कार्यहरु अनुकूलन कार्ययोजनाको सफल कार्यान्वयनमा महत्वपूर्ण छन् । अनुकूलन कार्ययोजना र सोको प्रभावकारी र दिगो कार्यान्वयनका लागि कार्ययोजना अनुरुपका क्षमता अभिवृद्धि कार्यहरु विभिन्न तहमा अत्यावश्यक छ ।

खण्ड छ

सन्दर्भ-सामग्री

नेपाल सरकार, २०६८. स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजनाको राष्ट्रिय संरचना, २०६८, वातावरण मन्त्रालय, काठमाडौं

MoE (2010) Climate change vulnerability mapping of Nepal, Kathmandu Nepal, Ministry of Environment.

MoEST (2012). Community Based Vulnerability Assessment Tools and Methodologies and Risk Mapping,

Ministry of Environment, Science and Technology, Government of Nepal, Kathmandu, Nepal

अनुसूचीहरू

अनुसूची-१

जलवायु परिवर्तन संकटासन्नताका अवयवहरूको विश्लेषण

समुदायको Perception को स्तर	संख्यामा स्तरीकरण	सम्मुखता (Exposure)	संवेदनशीलता (Sensitivity)	अनुकूलन क्षमता (Adaptive Capacity)
न्यून	१	समुदायले स्थानीय जलवायुमा भएको परिवर्तनलाई न्यून रूपमा महसुस गरेका छन् ।	समुदायले जलवायु परिवर्तनको असर स्थानीय प्राकृतिक, भौतिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा न्यून रहेको महसुस गरेका छन् ।	समुदायले जलवायु परिवर्तनसँग जुध्ने तथा अनुकूलित हुने क्षमता न्यून रहेको महसुस गरेका छन् ।
मध्यम	२	समुदायले स्थानीय जलवायुमा भएको परिवर्तनलाई मध्यम रूपमा महसुस गरेका छन् ।	समुदायले जलवायु परिवर्तनको असर स्थानीय प्राकृतिक, भौतिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा मध्यम रहेको महसुस गरेका छन् ।	समुदायले जलवायु परिवर्तनसँग जुध्ने तथा अनुकूलित हुने क्षमता मध्यम रहेको महसुस गरेका छन् ।
उच्च	३	समुदायले स्थानीय जलवायुमा भएको परिवर्तनलाई उच्च रूपमा महसुस गरेका छन् ।	समुदायले जलवायु परिवर्तनको असर स्थानीय प्राकृतिक, भौतिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा उच्च रहेको महसुस गरेका छन् ।	समुदायले जलवायु परिवर्तनसँग जुध्ने तथा अनुकूलित हुने क्षमता उच्च रहेको महसुस गरेका छन् ।
अति उच्च	४	समुदायले स्थानीय जलवायुमा भएको परिवर्तनलाई अति उच्च रूपमा महसुस गरेका छन् ।	समुदायले जलवायु परिवर्तनको असर स्थानीय प्राकृतिक, भौतिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा अति उच्च रहेको महसुस गरेका छन् ।	समुदायले जलवायु परिवर्तनसँग जुध्ने तथा अनुकूलित हुने क्षमता अति उच्च रहेको महसुस गरेका छन् ।

अनुसूची-२

जलवायु संकटासन्नताको हिसाब निकाल्ने विधि

प्रत्येक वडाको सम्मुखता, संवेदनशीलता तथा अनुकूलन क्षमताको औसत निकालेपछि सम्मुखता र संवेदनशीलताको गुणन गरेर आएको अंकलाई अनुकूलन क्षमताले भाग गरेर संकटासन्नता स्तर निकालिन्छ ।

सूत्र यस प्रकार छ ।

संकटासन्नतास्तर = सम्मुखता X संवेदनशीलता / अनुकूलन क्षमता

संकटासन्नतास्तरको अंकहरुको व्याख्या:

संकटासन्नता अंक	व्याख्या
० देखि १ सम्म	न्यून
१ देखि २	मध्यम
२ देखि ४	उच्च
४ भन्दा बढी	अति उच्च

अनुसूची-३

अतिसंकटासन्न घरधुरी

क्र.सं.	वडा नं	घरमुली	टोल	क्र.सं.	वडा नं	घरमुली	टोल
१	१	डल्ले सार्की	कटहरबोट बजार	३७	४	हरी बहादुर भुजेल	रम्तेल
२	१	भुन्टे सार्की	कटहरबोट बजार	३८	४	टोकले माभी	रम्तेल
३	३	श्याम भुजेल	कटहरबोट बजार	३९	५	बुद्धी बहादुर माभी	रम्तेल
४	३	मान बहादुर भुजेल	खिराबोटे	४०	५	दिल बहादुर माभी	रम्तेल
५	३	अमर बहादुर भुजेल	खिराबोटे	४१	५	लिला बहादुर माभी	रम्तेल
६	३	कृष्ण व. भुजेल	खिराबोटे	४२	५	छोटे माभी	रम्तेल
७	३	उद्धव बहादुर भुजेल	धारापानी	४३	५	टङ्क बहादुर माभी	रम्तेल
८	३	मदन बहादुर भुजेल	करमबोट	४४	५		रम्तेल
९	३	चुड बहादुर भुजेल	खड्काटोल	४५	५	मारखोरे माभी	रम्तेल
१०	३	पुर्ण बहादुर भुजेल	खड्काटोल	४६	७	चन्द्रे सार्की	सापमारे
११	३	धन बहादुर भुजेल	गौराघरे	४७	७	मकरे सार्की	सापमारे
१२	३	गायत्री बहादुर भुजेल	तार टोल	४८	७	रिठे सार्की	सापमारे
१३	३	श्याम काजी भुजेल	तार टोल	४९	७	माने सार्की	सापमारे
१४	३	लिल बहादुर भुजेल	तार टोल	५०	७	साने सार्की	सापमारे
१५	३	लाल बहादुर भुजेल	थापाटोल	५१	७	राम सार्की	सापमारे
१६	३	शम्भु भुजेल	थापाटोल	५२	७	भीमे सार्की	सापमारे
१७	३	जय बहादुर भुजेल	तार टोल	५३	७	लक्ष्मण नेपाली	सापमारे
१८	३	हरी बहादुर भुजेल	घैयाखोरी	५४	७	तेजमान नेपाली	सापमारे
१९	३	भरत बहादुर भुजेल	थापाटोल	५५	७	खडकमान नेपाली	सापमारे
२०	३	राम बहादुर भुजेल	सिन्दुरे खोला	५६	७	नेत्रमान नेपाली	खोप्रा
२१	३	राम कुमार भुजेल	सिन्दुरे खोला	५७	७	कालीमान नेपाली	हाटेचौर
२२	३	रत्न बहादुर भुजेल	सापमारे	५८	७	रुद्र श्रेष्ठ	हाटेचौर
२३	३	मोहन बहादुर भुजेल	सापमारे	५९	७	डोर कुमार श्रेष्ठ	पसलडाँडा
२४	३	कृष्ण बहादुर भुजेल	सापमारे	६०	८	मोहन बहादुर कार्की	पसलडाँडा
२५	३	टिका बहादुर भुजेल	कटहरबोट	६१	८	सूर्य बहादुर खड्का	पसलडाँडा
२६	३	रुद्र भुजेल	परिबोटे	६२	८	राम बहादुर खड्का	पसलडाँडा
२७	३	राइमान भुजेल	परिबोटे	६३	८	मीन बहादुर कार्की	पसलडाँडा
२८	३	भलक भुजेल	परिबोटे	६४	८	प्रेम बहादुर माभी	पसलडाँडा
२९	३	कमल भुजेल	परिबोटे	६५	८	शुक्र बहादुर माभी	पसलडाँडा
३०	३	अमर भुजेल	परिबोटे	६६	८	शान्ती बहादुर माभी	पसलडाँडा
३१	३	बहादुर भुजेल	परिबोटे	६७	५	हर्क माभी	ठाडा गैह्रा
३२	३	हरी बहादुर भुजेल	परिबोटे	६८	६	तेज बहादुर कार्की	ठाडा गैह्रा
३३	३	शान्त बहादुर भुजेल	परिबोटे	६९	६	चन्द्र थापामगर	ठाडा गैह्रा
३४	३	राम बहादुर भुजेल	रम्तेल	७०	६	जगन्नाथ दाहाल	ठाडा गैह्रा
३५	३	कृष्ण बहादुर भुजेल	रम्तेल	७१	६	नरेश पुर्वे	ठाडा गैह्रा
३६	३	गोकुल बहादुर भुजेल	रम्तेल	७२	६	चन्द्र बहादुर मानन्धर	खिराबोटे

क्र.सं.	वडा नं	घरमुली	टोल
७३	६	बलराम श्रेष्ठ	खिराबोट
७४	६	हरी बहादुर योन्जन	खिराबोट
७५	६	जनक लामा	खिराबोट
७६	७	इन्द्र बहादुर कार्की	खिराबोट
७७	७	बाबुराम कार्की	खिराबोट
७८	७	राम बहादुर कार्की	खिराबोट
७९	७	कृष्ण बहादुर कार्की	खिराबोट
८०	७	तेज बहादुर सार्की	खिराबोट
८१	७	राम बहादुर सार्की	खिराबोट
८२	७	चतुरे सार्की	खिराबोट
८३	७	दमाई सार्की	खिराबोट
८४	७	गोपाल सार्की	खिराबोट
८५	७	जीत बहादुर नेपाली	खिराबोट
८६	७	शान्त बहादुर नेपाली	दमाइटोल
८७	७	सरुने नेपाली	दमाइटोल
८८	७	चर्माण्ड बहादुर सार्की	दमाइटोल
८९	७	दीप बहादुर सार्की	दमाइटोल
९०	७	गजुरेली सार्की	दमाइटोल
९१	७	रमेश सार्की	सापमारे
९२	७	काली सार्की	सापमारे
९३	७	वीर बहादुर सार्की	सापमारे
९४	७	सुवास सार्की	सापमारे
९५	७	मीन बहादुर सार्की	सापमारे
९६	७	ढाल बहादुर सार्की	सापमारे
९७	७	राम बहादुर सार्की	सापमारे
९८	७	शम्भु सार्की	सापमारे
९९	७	कुमार सार्की	सापमारे

क्र.सं.	वडा नं	घरमुली	टोल
१००	७	साने सार्की	सापमारे
१०१	७	प्रकाश सार्की	सापमारे
१०२	७	सुब्बा सार्की	सापमारे
१०३	७	जङ्गे सार्की	सापमारे
१०४	७	शम्भु सार्की	सापमारे
१०५	७	श्याम सार्की	सापमारे
१०६	७	दार्मे सार्की	सापमारे
१०७	७	रमेश सार्की	सापमारे
१०८	७	खड्गे सार्की	सापमारे
१०९	७	गणेश सार्की	सापमारे
११०	७	रुद्र सार्की	सापमारे
१११	७	बले सार्की	सापमारे
११२	८	शान्त बहादुर माभी	करम्बोट
११३	८	चन्द्र बहादुर माभी	करम्बोट
११४	८	प्रेम बहादुर माभी	करम्बोट
११५	८	सरिता माभी	करम्बोट
११६	८	भीम बहादुर माभी	करम्बोट
११७	८	स्वस्ती कुमारी श्रेष्ठ	करम्बोट
११८	९	कटक बहादुर कार्की	करम्बोट
११९	९	टोर बहादुर कार्की	करम्बोट
१२०	९	उत्तर बहादुर कार्की	कटहरबोट
१२१	९	भक्त माया बस्नेत	कटहरबोट
१२२	९	प्रल्हाद बस्नेत	धारापानी
१२३	९	सूर्य बहादुर बस्नेत	धारापानी
१२४	९	एक बहादुर कार्की	करम्बोट
१२५	९	घण्ट माया बस्नेत	कटहरबोट
१२६	९	अलक माया भुजेल	कटहरबोट